

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

KUMUKÇADA YANCÜMLE TİPOLOJİSİ

Eylem KUBİLAY

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KUMUKÇADA YANCÜMLE TİPOLOJİSİ

Eylem KUBİLAY

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

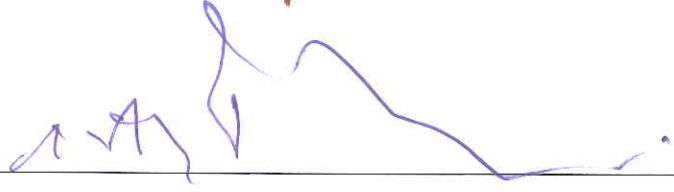
Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Eylem KUBİLAY tarafından hazırlanan Kumukçanın Yan Cümle Tipolojisi başlıklı bu çalışma, 06.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mevlüt ERDEM (Başkan)

Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Melike ÜZÜM

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

04.07.2018

Eylem KUBİLAY

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

Tezimin/Raporumuntarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

04/07/2018

Eylem KUBİLAY

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanım Doç.Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Eylem KUBİLAY

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam ve yüksek lisans eğitimim boyunca bana yol gösteren, bilimsel çalıőmalarıyla ufkumu aan tez danışmanım sayın Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR' e rehberliği, sabrı ve destekleri için teşekkür ederim.

Lisans eğitimimden itibaren aldığım derslerle eğitim hayatıma büyük katkı sağlayan Prof. Dr. Emine Yılmaz'a yüksek lisans eğitimim boyunca gerek verdikleri derslerle gerek hazırladıkları bilimsel çalıőmalarla her zaman araştırma konusunda nm aan hocalarım Prof.Dr. Nurettin DEMİR, Doç. Dr. Mevlüt ERDEM, Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR'e emekleri için teşekkür ederim.

ÖZET

KUBİLAY, Eylem. *Kumukçada Yancümle Tipolojisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Kumukçanın büyük bir kısmı Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde, geriye kalan kısmı Çeçen ve Osetya Cumhuriyetlerinde yaşayan Kumuk Türklerinin konuştuğu bir dildir. Kumuk Türkleri, Türk boylarının Kıpçak koluna; Kumuk Türkçesi de Kıpçak grubuna dahil edilmektedir. Çalışmamızda Kumukçanın yancümle yapıları eşzamanlı bir bakış açısıyla ve tipolojik bir temelde incelenecektir.

Yancümler, bütün Türk dillerinde genel olarak benzer şekillerde oluşmaktadır. Yancümler sentaktik açıdan hiyerarşik olarak bir üst cümleye bağlıdır ve tek başlarına kullanılmazlar. Türkiye Türkçesinde de yancümler; zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiillerden oluşan fiilimsilerle kurulurlar ve altasıralı olarak üst/temel cümleye bağlanırlar. Bu çalışmada, Kumukçada fiilimsilerle oluşturulan yancümle yapıları (zarf işlevli yancümler, sıfat-işlevli yancümler ve ad işlevli yancümler) sentaktik, semantik ve tipolojik açıdan detaylıca betimlenecektir.

Bu çalışma kapsamında öncelikle zarf işlevli yancümleri oluşturmayı sağlayan $\{-(x)p\}$, $\{-A/-y\}$, $\{-(A)GAndA\}$, $\{-GANII\}$, $\{-GAndok\}$, $\{-GXnçA\}$, $\{-sA\}$ ekleri sentaktik, semantik ve tipolojik açıdan irdelenmektedir. Daha sonra Kumukçada sıfat işlevli yancümleri oluşturmayı sağlayan $\{-AGAn\}$, $\{-yGAN\}$, $\{-GAN\}$, $\{uw\}$, $\{-(A)cAk\}$, $\{-ar\}$, $\{-(I)r\}$ ve $\{-mAs\}$, eklerinin oluşturduğu niteleme işlevli yancümler, sentaktik, semantik ve tipolojik açıdan ele alınmaktadır. Kumukçada yancümlerin üçüncü grubu olan ad işlevli yancümleri oluşturmayı sağlayan $\{-GAN\}$, $\{-AGAn\}$, $\{-uw\}$, $\{-mA\}$, $\{-Iş\}$, $\{-AcAk\}$ ekleri, temel cümle içinde değişik sentaktik görevler üstlenmektedirler. Ayrıca *dolaylılık edatı* olan $\{eken\}$ yardımıyla Kumukçada belli ad işlevli yancümler oluşturulmaktadır. Konunun bütünselliği anlamında bu gramer birimini de burada ele almayı uygun gördük. Kumukçanın yancümle yapıları, değişik metinlerden elde edilen örneklerle sentaktik, semantik, tipolojik açıdan betimlenecektir. Böylece Kumukçanın yancümle yapısı toplu olarak değerlendirilmiş olmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Kumukça, Türk dilleri, Kıpçak grubu Türk dilleri, yancümle, fiilimsiler.

ABSTRACT

KUBİLAY, Eylem. Typology of Subordinate Clauses in Kumyk, Master's Thesis, Ankara, 2018

Kumyk is spoken by Kumuk Turks living in Dagestan Autonomous Republic in Russian Federation and Chechen and Ossetia Republics. Kumyk is included to Kıpçak Turks; and Kumuk Turkish to Kipchak group. In our study, Kumyk will be examined on a typological basis with a synchronic viewpoint.

Subordinate clauses occur in similar forms in all Turkic languages. They are hierarchically linked to the upper sentence in the syntactic sense and they are not used alone. Modern Turkish is formed by verbals consisting of adverbs, participles and infinitives and they are subordinated to the upper / main sentence in line. In this study, subordinated clauses in Kumyk that are formed with non-finite verbal form (gerunds, participles and verbal nouns) will be described syntactically, semantically and typologically.

First, the suffixes $\{-x\}p\}$, $\{-A/-y\}$, $\{-(A)GAndA\}$, $\{-GAnll\}$, $\{-GAndok\}$, $\{-GXnçA\}$, $\{-sA\}$ which form adverbial clauses will be scrutinized syntactically, semantically and typologically within the scope of this study. Then, the suffixes $\{-AgAn\}$, $\{-ygAn\}$, $\{-gAn\}$, $\{-(A)cAk\}$, $\{-ar\}$, $\{-(l)r\}$ and $\{-mAs\}$ which form adjective clauses in Kumyk will be studied syntactically, semantically and typologically. The suffixes $\{-gAn\}$, $\{-AgAn\}$, $\{-uw\}$, $\{-mA\}$, $\{-lş\}$, $\{-AcAk\}$ forming noun clauses can be used syntactically in the main sentence in Kumyk. In addition to this, some noun clauses can be made by means of $\{eken\}$ which is a postposition in Kumyk. Subordinate clauses in Kumyk will be described syntactically, semantically and typologically with the examples from different texts. Thus, subordinate clauses in Kumyk will be examined as a whole.

Key Words

Kumyk, Turkic Languages, Kipchak group of Turkic Languages, subordinate clauses, non-finite verbal form.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	i
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	3
KUMUKLAR	3
1.1. KUMUKLARIN KÖKENİ VE TARİHİ	3
1.2. KUMUKLARDA HAYAT TARZI	5
1.3. KUMUKÇA	8
1.4. KUMUK EDEBİYATI	12
1.5. KUMUKÇA ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	14
1.6. ÖRNEKLERİN SEÇİMİ VE TERCÜMELERİNE DAİR	17
2. BÖLÜM	18
TÜRKÇEDE YANCÜMLE TİPLERİ	18
2.1. FİİLİMSİ NEDİR?	18
2.2. YANCÜMLE NEDİR?	20
2.3. KUMUKÇADA YANCÜMLE YAPILARI	24
2.3.1. Zarf İşlevli Yancümleler	24
2.3.2. Sıfat İşlevli Yancümleler	24
2.3.3. İsim İşlevli Yancümleler	24
3. BÖLÜM	25
KUMUKÇADA ZARF İŞLEVLİ YANCÜMLELER	25
3.1. {-y} /Xp}	29
3.2. {-A /-y}	29

3.3. {-GAndA}	30
3.4. {-AGAndA / {-yAGAndA}	32
3.5. {-GANll}	33
3.6. {-GAndok}	34
3.7. {-GXnçA}	35
3.8. {-sA}	36
4. BÖLÜM	38
KUMUÇADA SIFAT İŞLEVLİ YANCÜMLELER	38
4.1. {-GAn}	38
4.2. {-AGAn / -yGAn}	40
4.3. {-(A)cAk}	42
4.4. {-Ar}, {-(l)r}	43
4.5. Nitelenen Ögesi Olmayan Sıfat- Fiilli Yapılar / Özerk Niteleme	44
5. BÖLÜM	46
İSİM İŞLEVLİ YANCÜMLELER	46
5.1. {-GAn}	46
5.2. {-AGAn}, {-yGAn}	47
5.3. {-uw}	49
5.4. {-AcAK}	50
5.5. {-AcAKLIK}	50
5.6. {-mA}	50
5.7. {-mAK}	51
5.8. {-Iş}	52
5.9. <i>eken</i>	53
6. BÖLÜM	54
SONUÇ	54
KAYNAKÇA	56
EK 1. ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU	60
EK 2. ORJİNALLİK RAPORU	61

GİRİŞ

Bu çalışmanın ana konusunu, Kumukçada fiilimsilerle oluşturulan yancümle yapıları oluşturmaktadır. Türk dillerinde çok geniş bir kullanım alanına sahip olan fiilimsilerin en başta gelen sentaktik görevi, sözdizimsel açıdan altasıralı yancümle tipleri kurmaktır. Her ne kadar bu yancümle tipleri açısından Türk dilleri arasında belli farklılıklar görülse de, genelde tipolojik açıdan benzer bir paradigmanın olduğunu söyleyebiliriz. Biz bu çalışmada Kumukçadaki yancümle tipolojisini eşzamanlı bir yaklaşımla ele alıp betimleyeceğiz.

Fiilimsi ekleri hakkında bilgi verilirken Kumukçadaki fiilimsi eklerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarına başvurulmuştur. Bu eklerin işlevlerini tespit edebilmek için öncelikle *fiilimsiler* üzerine dilbilimciler tarafından yapılan tanımlara yer verilmiştir. Biz bu çalışmada fiilimsileri yancümle kurmayı sağlayan morfemler olarak üç başlık altında inceleyeceğiz: isim-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller. Fiilimsiler üzerine genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra bu eklerin yancümle kurulumundaki işlevleri üzerinde durulacaktır.

Yancümlenin oluşumu ve bu konuda ileri sürülen görüşler üzerinde genel olarak durulurken, Kumukçanın yancümle yapısı üzerine de fikir sahibi olunması sağlanacaktır. Çalışmanın inceleme kısmını oluşturan üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerinde öncelikle Kumukçada yancümle oluşturan zarf-fiillerin, daha sonra da sıfat-fiiller ve isim-fiillerin morfolojik özellikleri hakkında genel olarak bilgi verilmektedir. Her bir fiilimsi ekinin Kumukçada kullanım sıklığı, özellikleri, Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmektedir. Daha sonra metinlerden taranan örnek cümleler ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmektedir. Örnekler verilirken bir ekin cümleye kattığı birden fazla özellik varsa bunlar ekin olduğu bölümde gruplandırılarak verilmektedir. Yancümlelerin morfolojik, sentaktik ve tipolojik betimlemeleri; Johanson (1998), Aydemir (2010), Göksel & Kerlake (2005), Akerson & Özil (2015) gibi çalışmaların teorik altyapıları dikkate alınarak yapılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türk dilleri ailesinin Kuzeybatı (Kıpçak) grubunda yer alan Kumukçanın yancümle tipolojisini ayrıntılı olarak ele almaktır. Bugüne kadar Kumukça zerine değişik bilimsel çalışmalar yapılmış olsa da sadece fiilimsilerle kurulan yancümleleri ele alan betimsel bir çalışma bildiğimiz kadarıyla yoktur. Dolayısıyla bu alışma, Kumukça ile ilgili alandaki bu eksikliği ortadan kaldırmakta ve fiilimsilerle kurulan bağımlı yapılara (yancmlelere) ve üstlendikleri sentaktik işlevlere odaklanmaktır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Kumukçada fiilimsilerin sınıflandırılması konusunda, özellikle de isim-fiil kategorisi konusunda, bazı farklı görüşler ve yaklaşımların olduğu görülmektedir. Biz bu çalışmada yaptığımız sınıflandırmayı fiilimsilerin sentaktik, semantik ve tipolojik işlevlerinden yola çıkarak ele aldık. Böylece sınıflandırmaya çoklu bir bakış açısı kazandırarak Kumukçada fiilimsiler konusunu netleştirmeyi amaçladık.

1. BÖLÜM

KUMUKLAR

1.1. KUMUKLARIN KÖKENİ VE TARİHİ

Kumukların büyük bir kısmı (1992 tahminine göre 250.000 kişi) Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde; bir kısmı da (yaklaşık 50.000) Çeçen ve Osetya Özerk Cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar (Pekacar 2012: 941). Kumuklar, Azerbaycan halkından sonra Kafkaslarda yaşayan en kalabalık halktır. Pekacar'ın aktardığı bilgilere göre günümüzde hâlâ Tokat'ın Üçgözen ve Kuşoturağı, Sivas'ın Yavu, Çanakkale'nin Akköprü, Aziziye ve Geyikkırı köylerinde yaşamlarını sürdürmektedirler (Pekacar 2012: 941).

Kumukların kökenlerine bakıldığında Kıpçak ve Oğuzların bu sahada etkileşim hâlinde olmaları sonucunda ortaya çıktıkları düşünülmektedir. Kumukçanın Kıpçak ve Oğuzca dil özelliklerini barındırması da Kumuklar hakkındaki bu görüşü kanıtlar niteliktedir. Kumuk ismine ise ilk olarak Mahmud Kâşgarî'nin Divânü Lûgati't-Türk adlı ansiklopedik sözlüğünde rastlanmaktadır (Pekacar 2012: 941).

Kumukların bugün yaşadıkları coğrafyanın, tarihte Hazarların da hakîmiyetinde bulunan bir bölge olması dolayısıyla Kumuklar, Hazarların kurucusu olarak kabul edilmektedirler. Yapılan araştırmalar, Kumukların kökeninin Hazarlara dayandırılması konusunda bize bilgi vermektedir. Pekacar'ın *Kumuk Türkçesi* (2012) adlı çalışmasında Zeki Veli Togan'a dayandırarak verdiği bilgilere göre Kumuklar, Oğuz Han döneminde Derbent bölgesinin savunmasında Kıpçakların bir boyu olarak ifade edilmektedir. Togan'a göre, Azerbaycan ile Derbent, Arapların yönetimindeyken de Kumukların bu bölgede yaşadıklarına dair elimizde bilgi vardır. M. R. Mahammadov ve Dağıstanlı Kumuk âlimlerinden S. M. Aliyev, Dağıstan'ı Arapların ele geçirmesinden sonra Hazar Denizi kıyısında ve Kuzey Dağıstan'da yönetimin Kumuklara geçtiğini ifade ediyor. Bununla birlikte Kumukların Hazarlardan farklı bir millet olmadığını da ayrıca

ekliyor. Aliyev'e göre de Hazarlar ve Kumuklar, köken bakımından aynı millettir (Pekacar 2012: 942).

Bala'nın verdiği bilgiye göre, Kumukların tarihleri ve kökenleri bakımından pek çok görüş ileri sürülmektedir. Bu görüşlerden biri Kumukların, bazı Kafkas gruplarının Türkleşmesi sonucu meydana geldiğidir. Tarihî ve kültürel özelliklerine bakıldığında bir Türk kavmi olduğu düşünülmektedir (Bala 1955: 986).

Hazar Devleti'nin yıkılmasından sonra Kumukların ilk ortaya çıkışı, Kumuk Beyliği hakîmiyetindeki emirlik olarak gösterilmektedir. Bu beylik, Dağıstan bölgesinin kuzey bölgelerinde kurulduğu için buradaki diğer devletler ve beylikler yıkılınca Ruslarla karşılaşmışlardır (Bala 1955: 987).

Kumuklar, 1594 yılından itibaren Rus saldırılarıyla mücadele etmişlerdir. Rusların galibiyetiyle sonuçlanan savaşlar sonucunda Dağıstan bölgesi uzun süre Rusların egemenliğinde kalmıştır. Daha sonra Kumuklar, 1918'de Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti adı altında bağımsızlığını ilan etti. Bu tarihten itibaren bölgede Kumukça kullanılmaya başlamıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı yıllarda yani 1921'de, Rusya Federatif S.S.C.B'ye bağılı olarak Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (Pekacar 2012: 942).1936'da Sovyetler tarafından Kafkasya'nın yapısına uygun olmayan kurallarla sınırlar belirlendi. Bunun sonucunda Kumukların bir kısmı Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde, bir kısmı da Çeçen ve Osetya bölgelerinde yaşamaktaydılar. Kumuklar, Sovyetler Birliğinin yıkılmasından bu yana Dağıstan'da, Rusya Federasyonu'na bağılı özerk bir cumhuriyet olarak varlığına devam etmektedir (Pekacar 2012: 943).

Tavkul'un verdiği bilgiye göre Dağıstan bölgesindeki Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudahkent, Kayakent, Kaytak kasabaları ve civarlarında yaşamakta olan Kumukların bir kısmı da Çeçenistan'ın Gudermas ilçesi ile Kuzey Osetya'nın Mazdok ilçelerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Kumukların

şehir merkezi Mahaçkala'dır. Mahaçkala aynı zamanda Kumukların tarihî merkezi olma özelliğine sahiptir (Tavkul 2005: 30).

1.2. KUMUKLARDA HAYAT TARZI

Dağıstan bölgesinde yaşayan Kumuklarda toplumsal tabakalaşma görülmektedir. Bu tabakalaşma sonucunda halk üç tabakaya ayrılmaktadır. Tavkul'un sınıflandırmasına göre bunlar:

a) Özden: Nüfusun çoğunluğunu oluşturan bu tabaka, başkalarına bağlı hareket etmek zorunda olmayan kesimi ifade etmektedir.

b) Raiat: Bu tabakadaki insanlar ise bir bey veya din adamına tabi olma özelliğine sahip olan ve bağlı oldukları kişilerin izni olmaksızın herhangi bir değişiklik yapma hakkına sahip olmayanlardır. Genellikle kırsal bölgelerde yaşayan insanlar bu gruba dahil edilmektedir.

c) Kul: Bu tabakadakiler genellikle başka milletlerden olup savaşta esir edilen kişiler ve onların çocuklarını ifade etmektedir.

Dağıstan milletinin yapısındaki değişim ve kargaşa girişimleri özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra oluşan siyasi boşlukta ortaya çıkmıştır (Tavkul 2005: 31).

Kumukların halihazırda yaşadıkları Dağıstan bölgesi, çok farklı halkların ve dinlerin iç içe olduğu bir coğrafyadır. Tavkul, (2005) Dağıstan bölgesinin dini yapısıyla ilgili şu istatistikleri vermektedir: Dağıstan'da yaşayan halkın yüzde 92'si Müslümanlardan oluşmaktadır. Geriye kalan nüfusun yüzde 5'i Hristiyan, yüzde 3'ü ise Yahudi'dir. Müslüman nüfusun yüzde 97'si sünni; yüzde 3'ü Şii'dir. Şiiler, Azerbaycan'dan göç etmişlerdir. 8. yüzyıldan itibaren İslamiyetin etkili olduğu Dağıstan'da günümüzde de Nakşibendi tarikatının etkili olduğu görülmektedir (Tavkul 2005: 31).

Kumuklar eğitime her ne kadar önem vermiş olsalar da okur-yazar kesimin ortadan kaldırılmasını amaçlayan politikalar yüzünden eğitilmiş kişi sayısında azalma yaşanmıştır.

Kumuk yaşadıkları bölge, tarıma elverişli değildir. Bu durum Kumukların ekonomik hayatının belirlenmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca halk arasında toprak dağıtımının eşit bir şekilde yapılmamış olması dolayısıyla isyan eden halk, sürekli bağımsızlık girişimlerinde bulunmuştur.

<https://bpakman.wordpress.com>

1.3. KUMUKÇA

Türk dillerinin sınıflandırılması konusunda Türkoloji'de birçok çalışma yapılmıştır. Johanson, *History of Turkic* (1998) adlı makalesinde modern Türk dillerini sınıflandırırken coğrafik ve genetik kriterleri göz önünde bulundurduğunu ifade etmektedir. Kumukçayı ise bu kriterlere göre Kuzeybatı (Kıpçak) grubunda değerlendirir. Kıpçak grubundaki Türk dillerini kuzey, güney ve batı olmak üzere üç alt başlıkta inceler (Johanson 1998: 86).

Uyanık'ın *Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi* (2002) adlı çalışmasında Radloff'a dayandırarak verdiği bilgiye göre Kumukça, güney grubunda ses özelliklerinin tam olarak açıklanamadığı Kafkasya şiveleri grubunda yer almaktadır. Samayloviç, Ligeti ve Reşit Rahmeti Arat ise Kumukçayı, Kıpçak grubuna dahil etmektedir. Räsänen Kumukçayı Kuzeybatı grubunda gösterirken Baskakov, Samayloviç ve Ligeti Kıpçak grubunda olduğunu düşünmektedir. Baskakov, bu grubu biraz daha sınırlandırarak Kumukçayı *Kıpçak-Oğuz* alt grubuna dahil etmektedir. Benzing, Kumukçanın *Batı-Türk* (Kıpçak-Kuman) grubu sınıflandırmasında bulunduğunu düşünürken; Menges'de, Baskakov gibi Kıpçak grubunun içinde Kumukçayı *Karadeniz-Hazer* dilleri sınıfında göstermektedir. Talat Tekin, Kumukçayı, Kıpçak grubu içinde başka bir alt grup olan *koş-* grubuna dahil etmektedir (Uyanık 2002: 230).

Kumukçanın Türk dilleri içerisindeki yerinin belirlenmesi konusunda yapılan diğer sınıflandırmalar, yukarıda yer verilenlerle genel olarak örtüşmektedir. Pekacar, *Kumuk Türkçesi* (2012) adlı çalışmasında Kumukçanın Kıpçak grubunun içinde hangi alt gruba dahil olduğu konusunda net bir bilgi vermez. Ayrıca güneybatı grubunda yer alan dillerden biri olan Azerbaycan Türkçesi ile Kumukça arasında bazı benzerlikler olduğuna dikkat çeker (Pekacar 2012: 944).

Kumukça ve Oğuzca arasında benzerlik olduğunu savunanlardan Erenoğlu, Pekacar'ın yayımlamış olduğu *Kumuk Türklerinin Atasözleri ve Kumukların Atasözleri ve Deyimleri* (2012) adlı çalışmasına dayanarak Kumukça ile Oğuzca

arasındaki etkileşime dikkat çeker. Bu etkileşimin de Kumukların gramer özelliklerini etkilediğini savunur (Erenoğlu 2012: 352).

Kumukçanın gramer özelliklerini anlatan çalışmalarda genellikle Kumukçanın Türk dilleri içerisindeki yeri konusunda bilgi verilmektedir. Benzing, *Kumukça* (1993) adlı çalışmasında Kumukçanın sınıflandırılması konusunda ifade edilen diğer görüşlerle örtüşen, benzer değerlendirmelere sahiptir. Kıpçak grubuna dahil ettiği Kumukçayı fonetik ve morfolojik özelliklerine dayandırarak bu gruba dahil eder. Buna göre Kumukça üç ağza ayrılmaktadır: *Hasavyurt*, *Buynaks* ve *Haydak* ağızları bu gruplandırmanın alt dallarıdır. Yazı dili ise *Buynaks* ve *Hasavyurt* ağızlarına dayanır (Benzing 1993: 2).

Kumukçanın sınıflandırılması konusunda görüşlerini ifade edenlerden Alkaya, *Kumuk Türkçesinde Edatlar* (2013) adlı çalışmasında Kumukçayı beraberinde Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım, Tatar ve Karaycanın olduğu Kıpçak grubuna dahil eder. Alkaya Kumukçayı, Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde, Çeçen ve Osetya Özerk Cumhuriyetlerinde yaşamını sürdüren Kumuklarca konuşulan bir dil olarak tanımlar (Alkaya 2013: 177).

Uyanık, Kumukçanın Dağıstan bölgesinde yaygın bir dil olmasını, Altınordu devletinin de resmi dilinin Türkçe olmasına bağlamaktadır. Bu durum günümüzde, Kumukçayı bölgedeki diğer dillerle kıyaslandığında daha çok tercih edilen bir dil konumuna getirmektedir. Kumukçanın diğer uluslar arasında anlaşmayı sağlayan bir dil olması da onu bölgede ayrıcalıklı hâle getirmektedir. Bunun sonucunda 1917 yılında Kumukça, Kuzey Kafkasya Halklarının Millî Kongresinde resmî dil olarak kabul edilmiştir. 1923 yılında da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine bağlı olan Dağıstan Muhtarlar Cumhuriyetinin resmî dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Kumukça bölgede önemli ölçüde konuşur sayısı elde etmiştir. (Uyanık 2002: 231).

Kumuklar tarihlerinden bu yana farklı alfabeler kullanmışlardır. Pekacar, Kumukların kullandıkları alfabeleri, 1928 yılına kadar kullandıkları Arap alfabesi

ile başlatır. 1928 yılı itibariyle 1938 yılına kadar devam eden sürede ise Latin harflerine göre temellendirilmiş bir alfabeyi kullanmışlardır. 1938 yılında itibaren ise Kiril alfabesi kullanılmaktadır (Pekacar 2012: 945).

KİRİL HARFLİ KUMUK ALFABESİ							
KİRİL		LĀTİN (Transkirpsiyon)		KİRİL		LĀTİN (Transkirpsiyon)	
BÜYÜK	KÜÇÜK	BÜYÜK	KÜÇÜK	BÜYÜK	KÜÇÜK	BÜYÜK	KÜÇÜK
А	а	A	a	Об	об	Ō	Ō
Б	б	B	b	П	п	P	P
В	в	V	v	Р	р	R	R
		W	w				
Г	г	G	g	С	с	S	S
Гь	Гь	Ĝ	ĝ	Т	т	T	T
Гь	Гь	H	h	У	у	U	U
Д	д	D	d	Уь	уь	Ū	Ū
Е	е	YE-	ye-	Ф	ф	F	F
		-E-	-e-				
Ё	ё	YO-	yo-	Х	x	X	X
		YÖ-	yö-				
		-Ö-	-ö-				
Ж	ж	С	с	Ц	ц	TS	Ts
		J	j				
З	з	Z	z	Ч	ч	Ç	Ç
И	и	I	i	Ш	ш	Ş	Ş
И	й	Y	y	Щ	щ	ŞÇ	Şç
К	к	K	k	Ъ	ъ	Kalınlık ve ayır- ma	
Кь	Кь	Q	q	Ы	ы	I	I
Л	л	L	l	Ь	ь	İnceltme	
М	м	M	m	Э	э	E	E
Н	н	N	n	Ю	ю	YU-	yu-
						YÜ-	yü-
						-Ü-	-ü-
НГ	нг	NG/ŋ	ng/ŋ	Я	я	YA	ya-
О		O	o				

(Pekacar 2012: 945)

1.4. KUMUK EDEBİYATI

Kumuklardan bahseden eserlere, Sovyet rejiminin Dağıstan'da hâkimiyet kurduğu dönemlerden önce rastlanmaktadır. Kumukların kendi edebiyatlarını oluşturmaları ise, Sovyet rejiminin ortaya çıktığı dönemlerde görülmüştür. Kumuklar, kendi özgün edebiyatlarını oluşturana kadar edebî eserlere olan gereksinimlerini Türkiye, Azerbaycan gibi diğer Türkî devletlerden karşılamışlardır.

Kumuklardan bahseden eserlerin geçmişi 17.yy'a kadar dayandırılmaktadır. Uyanık, *Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi* (2002) adlı çalışmasında Evliya Çelebi'nin *Seyâhatname* adlı eseri sayesinde bizim 41 tane Kumukça sözcük hakkında bilgi sahibi olduğumuzu belirtmektedir. Kumuklar ve Kumukça hakkında bilgi veren bir diğer eser, Pallas'ın *Barı da Tileni va Dialektleni Tengleşdirilgen Sözlükleri* adlı eseridir. Bu eser, Kumukça hakkında az da olsa bilgi vermektedir. Marakov'un *Kavkaz Dialektni Tatar Grammatikası* (1884) adıyla yayımlanan eseri ilk Kumuk grameri olma özelliğine sahiptir. (Uyanık 2002: 232).

Bozkurt, Kumukların kendi edebî yaratımlarını ortaya koyan ilk yazar olarak Muhammed Osmanov'u göstermektedir. Muhammed Osmanov, *Nogayskaya Hrestomatiya* adlı eserinde çeşitli sözlü ürünlere yer vermiştir. Mektup türünü örnekleyen Yırçı Kazak'ın Osmanov'a yazmış olduğu mektuplar da önemli edebî eserler arasında kabul edilmektedir. Bozkurt'a göre Kumukça, bir yazı dili olarak kiliselerde misyonerler tarafından başlatılmıştır. Yazılan eserlerin bazılarının birçok Türk dilinin senteziyle yazıldığını ve çok dilli eserlerin Kumuklarda bulunduğu belirtilmektedir (Bozkurt 1992: 377).

19. yüzyıla gelindiğinde Kumuk edebiyatı daha geniş kitlelere ulaşma imkânı bulur. Erbay'a göre Kumukların birçok Türk devletindeki edebî ürünleri takip etmeleri sayesinde ve Magrayof tarafından matbaanın kurulmasıyla Kumuk edebiyatı gelişmeye başlamıştır (Erbay 2012: 60).

Kumuklar, 1917 yılına gelindiğinde süreli yayınlarda da gelişmeler yaşamaya başladılar. İlk dergileri olan *Taңçulpan* adındaki sanat dergisini öncelikle yayımladılar. Ardından aynı yıl içerisinde *Musâvât* adlı Kumukça dergiyi yayımlamaya başladılar. Takip eden yıllarda Modern Kumuk edebiyatı çerçevesinde de dergicilik çalışmaları çeşitli konularda yaygın bir şekilde devam etmektedir. Günümüzde Kumukların önde gelen bazı yazar ve şairleri şunlardır: Temirbulat Baybulatoğlu, Ullubey Buynakski, Yusuf Gereyef, Alimpaşa Salavatoğlu, A. Beşirov, Abdulvahab Süleymanoğlu, İnçu Gadiyeva... Bu edebiyatçıların Kumukçadan diğer Türk dillerine çevrilmiş eserleri de bulunmaktadır. Türkiye Türkçesine aktarılan eserlerden bazıları şunlardır: *Biyiymen ve Yolda Yır* (Uyanık 2002: 233).

Yeni Kumuk edebiyatını oluşturan asıl edebiyatçı *Yırça Kazak'tır*. Bizim yaptığımız bu çalışmada da yancümler yapıları incelenirken Yırça Kazak'ın şiirlerine yer verilmiştir. Bir başka şairlik yönü ön plana çıkmış edebiyatçı da *Abusupıyan Akayev'dir*. Günümüz Kumuk edebiyatında da farklı türlerde eser veren şair ve yazarlar çoğalmaktadır. Ayrıca anonim halk edebiyatı ürünlerinin aktarıcısı konumunda olan ve *halk hafızları* olarak isimlendirilen edebiyatçıları da günümüzde varlıklarını sürdürmektedir. Anonim edebiyat çerçevesinde verilen ürünler incelendiğinde destansı içeriğe sahip olan yırlar, dörtlük nazım biçiminde yazılan sarınlar bu edebiyat dalına örnek verilebilecek türlerdir (Pekacar 2012: 944).

1.5. KUMUKÇA ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Bugüne kadar Kumukça üzerine birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar aşağıda kısaca içerikleri bakımından değerlendirilecektir.

Makarov'un, 1848 yılında Kumukçanın grameriyle ilgili yapmış olduğu ilk çalışma olan *Tatarskaya Grammatika Kavkazskago Nareçiya* adlı eseri Kumuk ağızlarını da dikkate alarak gramer kurallarını değerlendirmektedir. Bu eser ile ilgili değerlendirmeler yapan Erbay, *Kumuk Türkçesinin İlk Grameriyle İlgili Tespitler* (2012) adlı çalışmayı yayımlamıştır.

Dmirtiev ise *Grammatika Kumıks Kogo Yazıka* (1940) adlı çalışmasında Kumuklar ve Kumukça üzerine genel bir değerlendirme yapmış, fiilimsi yapılarını isim-fiil, sıfat- fiil, zarf- fiil olmak üzere üç grupta değerlendirmiştir.

Kerimov'un, yayımlamış olduğu *Ƙumuk tilni Ƙucurlu grammatikası* (1982) adlı çalışması Kumukçanın grameri üzerine yapılmış önemli çalışmalardan biri olup Kumukçanın yancümle yapısını oluşturan fiilimsi ekleri üzerinde de durmaktadır.

Benzing, *Kumuk Türkçesi* (1993) adlı çalışmasında Kumuklarla ilgili genel bilgiler verdikten sonra Kumukçanın fonetik ve morfolojik özellikleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. Fiilimsileri; isim-fiil (verbal nouns) sıfat-fiil (participles), zarf-fiil (gerunds) olmak üzere üç başlık altında incelemektedir. Ekleri anlatırken verdiği örneklerle eklerin cümlede kazandıkları işlevler üzerinde de durmaktadır. Çalışmanın sonunda vermiş olduğu metinle Kumukçanın dil özellikleri üzerine inceleme yapmaya imkân vermektedir.

Nemeth'in *Kumukische Studien* (1912/13) adlı çalışmasında Kumukçanın halk şiiri türlerini örneklendiren birçok metne yer vermiştir. Bu eser, Avrupa'da Kumukça üzerine yapılmış ilk bilimsel çalışma olarak geçmektedir.

Ramsted'in Kumukça üzerine yıllar önce yaptığı çalışma, Emine Gürsoy Naskali tarafından *Cumucica and Nogaica* (1991) adıyla çevrilmiştir.

Yüce, *Kumuk Türkçesiyle Tahir ile Zühre* (1992) adlı çalışmasında bu halk hikâyesini Kumuk Türkçesiyle vermiştir. Kumukçayla ilgili metin örnekleri sunması açısından önemli bir çalışmadır.

Öztürk, *Kumuk Şairi Şeyit Hanım Alişeva ve Yolda Yır* (1993) adlı çalışmasında önemli bir Kumuk şairinin şiir örneklerine ve bunların Türkiye Türkçesi karşılıklarına yer verilmiştir.

Kaymaz, Yeni Türk dergisinde *Kumuklar ve Kumuk Türkçesi* (1997) üzerine yapmış olduğu çalışmasında Kumukçanın gramer özelliklerini tamamiyle verirken yancümle oluşumunda görev alan fiilimsi eklerini de alt başlıklarla incelemiştir.

Saraç, *Kumuk ve Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Sözlü İletişim* (2003) adlı çalışmasında Kumukçanın sözlü ürünlerine örnek olacak türlere yer vermiştir. Bunların Türkiye Türkçesi karşılıklarını vererek atasözlerinin anlamları üzerinde durmuştur.

Akça, *Kumuk Türkçesi Atasözleri Hakkında Yapılmış Yeni Bir Çalışma Üzerine* (2007) adlı çalışması Pekacar'ın derlemiş olduğu *Kumuk Türklerinin Atasözleri* (2006) adlı çalışmasını temel alarak hazırlamıştır.

Merhan, *Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi* (2010) adlı çalışmasında öncelikle Kumuklar üzerine genel bilgiler vermektedir. Kumukçanın gramer özelliklerini vermiş olduğu çalışmasında, Kumuk masallarından örneklerle Kumukçayı fonetik ve morfolojik olarak incelemiştir. Ortaçlar (sıfat-fiil), ulaçlar (zarf-fiil) başlıkları altında verdiği fiilimsi eklerine isim-fiil eklerini ayrı bir başlık olarak dahil etmemiştir. Gramer özelliklerini masallardan verdiği örneklere dayanarak açıklamıştır.

Pekacar, *Kumuk Türkçesi* (2012) başlıklı çalışmasında Kumuklar ve Kumukça ile ilgili ayrıntılı bir analiz yapmaktadır. Bu çalışmada yancümle oluşturmayı sağlayan fiilimsi yapılarını sıfat-fiiller ve zarf-fiiller olmak üzere iki başlık altında

incelenmiştir. Bu çalışmasında Pekacar, fiilimsi eklerini cümlelere kattıkları zamansal işlevleri de göz önünde bulundurularak sınıflandırmıştır.

Tiryaki, *Bekir Sıdkı Çobanzade'nin Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri* (2012) adlı çalışmasında Kumuklar üzerine bilgi verdikten sonra Kumukçanın gramer özelliklerini Bekir Sıtkı Çobanzade'nin şiirlerinden örnekler vererek açıklamıştır.

Bu çalışmalar, Kumukçayı bütün yönleriyle ele alıp inceleyen gramer çalışmalarıdır. Bu çalışmalarda Kumukçadaki fiilimsi ekleri genelde sentaktik bir bağlamda değil, morfolojik bir temelde ele alınmaktadır. Ayrıca bunlar, yancümle yapılarını incelemeyi sağlayacak çok sayıda metne yer vermeleri sebebiyle bizim çalışmamıza da önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Kumukçanın Yancümle Tipolojisi adlı bu çalışmada Kumukça metinlerden hareketle yancümle yapıları sentaktik-tipolojik bir temelde ve örnekler eşliğinde incelenmektedir. Bu çerçevede yancümle kurmayı sağlayan isim-fiil, sıfat-fiil, zarf- fiil ekleri ele alınmaktadır. Çeşitli eserlerden seçilen cümlelerden hareketle ekler, morfolojik açıdan ele alınmakta daha sonra da sentaktik ve semantik bağlamda incelenmektedir. Daha önceki çalışmalarda zarf-fiil ve sıfat-fiil kategorilerine yer verilirken, isim-fiil kategorisi bildiğimiz kadarıyla ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Bu çalışmada isim-fiiller ve bunlarla oluşturulan bağımlı yapılar, detaylıca irdelenmektedir. Ayrıca sıfat-fiiller kısmında niteleyici ögesi olmayan sıfat-fiiller de ayrı bir başlık altında incelenmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu çalışma, genel olarak Kumukçanın tüm gramer özelliklerini incelemekten ziyade Kumukçanın yancümle oluşturmada kullandığı fiilimsi eklerini ve cümlede kazandıkları işlevleri örneklerden hareketle ayrıntılı bir şekilde inceleyen betimleyici bir çalışmadır.

1.6. ÖRNEKLERİN SEÇİMİ VE TERCÜMELERİNE DAİR

Bu çalışmada; üçüncü, dördüncü, beşinci bölümlerde fiilimsi ekleri ve bu eklerle kurulan bağımlı cümlelerin (zarf işlevli yancümler, sıfat işlevli yancümler ve ad işlevli yancümler) sentaktik ve semantik işlevlerini açıklayabilmek için birçok örnek kullanılmıştır. Seçilen örnek cümlelerin, ilgili yapıların genel işlevlerini vurgulayıcı nitelikte olmalarına özen gösterilmiştir. Tercih edilen örneklerin çoğunluğunda Aliyev & Hacıyev'in ve Ramsted'in derlemiş olduğu çeşitli masal metinlerinden yararlanılmıştır. Bu metinlerden ağırlıklı olarak yararlanılmasının nedeni ise Kumukçanın yancümle yapılarını örnekleyen kullanımlara rastlanmasıdır. Bu türün dışında Kumukça gazete yazılarından, atasözü, deyim ve şiir metinlerinden de örnek cümleler kullanılmıştır. Kumukça örnekler, Türkiye Türkçesine aktarılırken cümlelerin aslına bağlı kalınmasına dikkat edilmiştir.

Nemeth'in *Kumukische Studien* (1912/13) adlı çalışmasındaki şiir örneklerinden, Benzing'in *Kumuk Türkçesi* (1993) adlı eserinde yer vermiş olduğu *Kazavat* gazetesinden alınmış olan *Elmurza* hikâyesinden, Ramsted'in Kumukça üzerine yaptığı çalışmanın Naskali tarafından İngilizceye çevrilen *Cumucica and Nogaica* (1991) adlı çalışmasındaki masal metinlerden ve atasözlerinden, Yüce'nin, *Kumuk Türkçesiyle Tahir ile Zühre* (1992) adlı çalışmasındaki şiir kısımlarından, Öztürk'ün, *Kumuk Şairi Şeyit Hanım Alişeva ve Yolda Yır* (1993) adlı çalışmasındaki şiir metinlerinden, Saraç'ın, *Kumuk ve Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Sözlü İletişim* (2003) adlı çalışmasındaki atasözlerinden, Akça'nın, *Kumuk Türkçesi Atasözleri Hakkında Yapılmış Yeni Bir Çalışma Üzerine* (2007) adlı çalışmasındaki atasözü derlemelerinden, Pekacar'ın *Kumuk Türkçesi* (2012) adlı çalışmasındaki şiir ve masal metinlerinden, Merhan'ın, *Kumukçanın Gramer İncelemesi* (2012) adlı eserinde vermiş olduğu masal metinlerinden fiilimsinin yancümle kuruluşunu örneklendirecek cümlelerin tercihinde yararlanılmıştır.

2. BÖLÜM

TÜRKÇEDE YANCÜMLE TİPLERİ

2.1. FİİLİMSİ NEDİR?

Fiilimsiler, fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen ve bitimsiz fiiller olarak nitelenen fiil şekilleri olarak nitelendirilmektedir. Evrensel olarak birçok dilde benzer olan fiilimsi ekleri yancümle oluşturan ve tek başlarına cümle kuramayan üst cümleye bağlı yapıları oluşturan eklerdir. Eylemlere gelen bu fiilimsi ekleri yardımıyla yancümleler kurulmaktadır. Böylece altasıralamalı cümleler, fiilimsi ekleri sayesinde üst cümleye bağlanmaktadır (Turan 2012: 179). Bu anlamda fiilimsiler, oluşturdukları bağımlı yapılarla (zarf işlevli yancümleler, sıfat işlevli yancümleler ve ad işlevli yancümleler) Türk dillerinin sözdiziminde önemli rol oynamaktadır.

Fiilimsiler, hem fiillere hem de isimlere has özellik gösterir. Yani fiilimsiler, cümle içerisinde hem fiil olma niteliklerini devam ettirmekte hem de cümlede isim, sıfat ve zarf görevi üstlenerek cümleyi çeşitli yönlerden tamamlamaktadır. Fiilimsiler, bir ismin alabileceği çekim eklerini de alabilmektedir.

Yancümlelerin tanımı konusunda değişik görüşler vardır. Göksel & Kerlake'in *Turkish: Comprehensive Grammar* (2005) adlı çalışmasında şu tanım yapılmaktadır: "Yan cümledeki fiil, bazen sonlu (finite) olabilirken çoğunlukla sonlu olmayan (infinite) fiillerle kurulmaktadır. Yancümle yapıları doğrudan üst cümleye bağlı durumdadır. Üst cümleye bağlanan yancümleler ise fiilimsi öğelerini barındırmaktadır."

Bu çalışma bağlamında, Kumukçada fiilimsilerle kurulan yancümleler morfosentaktik, semantik ve tipolojik açıdan ele alınıp betimlenecektir. Yancümleler, kendi içinde zarf işlevli yancümleler, sıfat işlevli yancümleler ve isim işlevli yancümleler olarak üç alt başlıkta incelenecektir.

Johanson *Structure of Turkic* (1998) adlı çalışmasında isim-fiilleri, *verbal nouns* ya da *action nouns* olarak adlandırmaktadır. İsim-fiillerle kurulan yapılar, İngilizcede *that'li* cümlelere karşılık gelmektedir. Cümlede bu fiilimsiler çeşitli çekim eklerini alırlar ve değişik sentaktik görevlere sahiptirler. Johanson isim-fiil eklerini, *factive ve non-factive* olarak sınıflandırmış ve aralarındaki farka dikkat çekmiştir (Johanson 1998: 61).

Johanson, sıfat-fiilleri *relative clauses* olarak ifade etmiştir. Cümlede sıfat-fiillerin üstlendikleri zamansal işlevleri: gelecek zaman, geçmiş zaman, geniş zaman olarak ifade etmektedir.

Zarf-fiilleri Johanson, *converb clauses* olarak ifade etmiştir. Zarf-fiilleri zamansal ve sözdizimsel açıdan değerlendirmektedir. Cümlede zarf-fiillerin sahip olduğu sıralama, eşzamanlılık, sonralık işlevlerine de vurgu yapmaktadır (Johanson 1998: 61).

Filimsiler için, birçok gramer kitabında tanımlama yapılmaktadır. Bunlardan dilbilimcilerin öne çıkan bazı tanımlamaları şunlardır: Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (1995) adlı çalışmasında fiilimsileri, fiil olma özelliğini kaybederek isim özelliği gösteren sözcük türü olarak tanımlamaktadır. Fiilimsileri ifade etmek için *yatık fiil* terimini tercih etmektedir (Banguoğlu 1995: 419).

Biz bu çalışmada fiilimsi eklerini yancümle kurmaları açısından ele aldık. Karabulut, *Fiilimsili Yapıların Adlandırılması ve Sınıflandırılması Meselesi* adlı çalışmasında Türkçedeki fiilimsi yapılarının yan/bağımlı cümle sayılması konusunda ilk işaretin Batılılardan geldiğini ifade etmektedir. Underhill başta olmak üzere birçok Avrupalı ve Amerikalı bilim adamı da bu eklerin yancümle oluşturduğunu vurgulamıştır (Karabulut 2007:266).Sebzecioğlu'nun Kolegeri'ye dayanarak belirttiği üzere fiilimsiler, çekimli eylem gibi zaman ve kişi kavramlarına sahiptir. Bu konuyu kanıtlamak için *üretimsel dönüşümlü dilbilgisinin* temel kavramlarından derin ve yüzey yapıdan yararlanır. Derin yapı anlamsal, yüzey yapı biçimseldir. Bu bilgi doğrultusunda fiilimsi bulunan cümleler derin yapıya göre incelendiğinde bu cümleler, yan/bağımlı cümle

özelliği gösterir. Fiilimsilerle kurulan cümleler, üst cümleyi tamamlayan bir yargıyı ifade eder ve yancümleyi oluşturur (Sebzecioğlu 2014: 197).

Bu görüşler incelendiğinde fiilimsiler konusunda farklı isimlendirmelerin olduğu görülmektedir. Biz bu çalışmada fiilimsileri, yancümle oluşturmayı sağlayan morfemler olarak ele alacağız. İnceleme bölümünde Kumukça üzerine yayınlanmış kaynaklardan alınan cümleleri bu doğrultuda değerlendireceğiz.

2.2. YANCÜMLE NEDİR?

Bir cümle oluşturmak için en az bir bağımsız cümle gerekir. Cümle, bir yancümle içeriyorsa burada yapıcı bağımlı bir cümle oluşturmaktadır. Johanson, *Structure of Turkic* (1998: 61) adlı çalışmasında *isim-fiil*, *sıfat-fiil* ve *zarf-fiil* eklerini bitimsiz yapılara (nonfinite structures) izin veren ekler olarak ifade etmektedir. Bu yapılar, cümlecik olarak isimlendirir. Yancümleler genellikle üst cümleden önce gelmektedir. Bu ekleri alan fiiller, kişisel işaretleyicileri de taşırlar. Tüm dillerde kabul gören bitimsiz yapılarla kurulan cümleler, farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Biz bu çalışmada, üst cümleye hiyerarşik olarak bağlanan bitimsiz yapıyı yancümle olarak ele aldık. Yancümlelerin bağlı olduğu bitimli yapıyı üst/temel cümle olarak adlandırdık. Bizim belirlediğimiz bu kurallar dahilinde yancümleyi ele alan Turan, Diessel'in *The Ordering Distribution of Main and Adverbial Clauses* adlı çalışmasına dayanarak evrensel dilbilim kuralları içerisinde değerlendirebileceğimiz yancümlelerin özelliklerinin tüm dillerde genel olarak benzerlikler taşıdığını ifade etmektedir (Turan 2012: 181). İsim cümleleri çoğunlukla zorunlu öğelerken sıfat ve zarf cümleleri seçimlik öge olarak cümlede değerlendirilmektedir. Türkçede yancümle eklerle kurulurken diğer bazı dillerde çeşitli sözcükler kullanılarak yancümle oluşturulur (İngilizcede *that, which, it* Farsçada *ki* gibi).

Her dil, yüzey yapıda birden fazla yargıyı bir araya getirerek yancümleyi meydana getirmektedir. Türkiye Türkçesinde de fiilimsiler, büyük oranda bu görevi yerine getirmektedir. Sebzecioğlu, *Türkiye Türkçesinde Eylemsilerle Kurulan Fiilimsilerin Yapısı* (2004) adlı çalışmasında, fiilimsileri yancümleyi meydana getirerek üst

cümleye bağlanan, böylece derin yapıda bağımlı cümleyi meydana getirmeye yarayan cümlecik olarak tanımlanmaktadır (Sebzecioğlu 2014: 17).

Yancümleri üst cümlenin parçası olarak ifade eden Cristofaro, *Subordination* (2003) adlı çalışmasında altasıralılık kavramı üzerinde özellikle durmaktadır. Fiilimsilerle kurulan yancümleri altasıralılık kriterine göre değerlendirir. Bu altasıralılık ilişkisi morfosentaktiktir ve esas olarak Hint-Avrupa dillerinin temelinde gelişir. Böylece altasıralılık, üst cümle ile yancümle arasındaki ayrımı yapmak için kullanılır (Cristofaro 2003: 2).

Dilbilimciler tarafından kabul gören temel nokta yancümle ile ana cümle arasında bir parça bütün ilişkisi olmasıdır. Yancümle birçok dilde benzer morfeyle kurulmaktadır (Valin & Polla 1997: 8). Türk dilleri ailesine bakıldığında genel olarak bu benzerlik hem morfeyle hem de eklerin cümlelerde kazandıkları sentaktik, semantik ve tipolojik işlevlerinde de görülmektedir.

Yancümle, altasıralılık için zorunlu bir kriter olarak kabul edilmektedir. Üst cümle ile yancümle arasında bulunan bu ilişki *altasıralılık hiyerarşisi* olarak adlandırılır. Bu ilişki belirlenirken sentaktik ilişkilerin olduğu kadar semantik ilişkilerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Cristofaro 2003: 217).

Çalışmamızda bu evrensel ölçüt göz önünde bulundurulmuş, Kumukçanın yancümle tipolojisi incelenirken sentaktik, semantik ve tipolojik işlevler göz önünde bulundurulmuş eşzamanlı bir betimleme yapılacaktır.

Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı çalışmasında (2000) üst cümle ve yancümle arasındaki ilginin aslında semantik ve morfolojik özelliklerin de ötesinde olduğunu belirtir (Banguoğlu 2000: 546). Banguoğlu, bu ifadeyle sözdizimsel olarak da yancümlenin sahip olduğu işlevlere vurgu yapmıştır. Şimşek, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi* (1987) adlı kitabında yancümleyi, birbirlerine fiilimsi ekleriyle bağlanan ve birden fazla yargıyı içinde barındıran cümle olarak tanımlar (Şimşek 1987: 25). Şimşek bu açıklamayla yancümlenin de üst cümleye bağlı olarak yargı belirttiğini ifade etmektedir. Bu görevi isim-fiil, *sıfat-fiil* ve *zarf-fiil* ekleri üstlenmektedir.

Demir & Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı* (2016: 243) adlı çalışmalarında bu cümlelerin, üst cümleyi tamamlayan ögeler olduğunu belirtmektedirler.

Yancümle için yapılan sınıflandırmalarda varılan ortak nokta genel olarak yüzeyseldir. Yapılan tanımlamalar ortaya koymaktadır ki aslında fiilimsi bulunan cümleler, girişik-birleşik cümleler üzerine yapılan açıklamalarda görülmektedir. Yukarıda yancümle üzerine yapılan tanımların az çok birbirine yakın kavramlarla ifade edildiği görülmektedir. Bu tanımlara göre yancümle: Bir veya birden fazla fiilimsinin temel cümleyi yapı, işlev ve manâ bakımından desteklemesiyle oluşan cümleciktir, şeklinde özetlenebilir.

Yancümle konusunda ortaya çıkan ayrılıklar, bazı dilbilimcilerin fiilimsilerin diğer sözcük türlerinden farklı olmadığını düşünmeleri üzerine ortaya çıkmıştır. Buna dayanarak bazı dilbilimciler tarafından fiilimsilerin yancümle kuramayacağı görüşü ortaya atılmıştır. Bu görüşü savunan bazı dilbilimcilere göre, esas cümleye bağlı *isim-fiil*, *sıfat-fiil*, *zarf-fiil* eklerinin birini veya birkaçını alan yancümlelerden kurulmuş cümlelere *girişik cümle* denir. Şimdi bu karşıt görüşlere sahip olan dilbilimcilerin görüşlerine yer vererek yancümle üzerine olan farklı yaklaşımları inceleyeceğiz.

Karşıt görüşe sahip olan bazı dilbilimciler: Karahan, Zülfikar, Özmen, Üstünova, Savran ve Korkmaz'dır. En önemli savunucularından Korkmaz'a göre yancümleyi kabul edenler, yabancı dillerin özellikle de Batı dillerinin dil bilimsel kurallarına göre değerlendirme yaptıklarından sözdizimsel bir özellik olan yancümle konusunda doğru değerlendirmeyi yapamamaktadırlar. Batı dillerindeki bazı cümle yapılarının içinde fiilimsi bulunan bazı cümlelerle bir tutulması, Korkmaz'a göre Türkçenin kendine has özelliklerin göz ardı edilmesi demektir. Korkmaz'ın eleştirdiği bir diğer nokta da fiilimsilerle kurulan cümlelerin derin yapıyı göz önünde bulundurarak değerlendirilmesidir. Karşıt görüşün savunucuları, buna gerekçe olarak da cümlenin dilbilim açısından önce zihinde şekillenmesini ve daha sonra bunun dış yapıya değişik şekilde çıkmasını göstermektedirler.

Bu konuda karşı çıkanların odaklandığı diğer nokta Sebzecioğlu'nun *Türkiye Türkçesinde Eylemsilerle Kurulan Cümlelerin Yapısı* adlı çalışmasında belirttiği

noktadır. Yukarıda sıralanan görüşlerin ışığında cümlenin yapısını incelerken derin yapıya göre değil yüzey yapıya göre cümlelerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yapılmadığında dillerin kendilerine has özellikleri göz önünde bulundurulmamış olmaktadır. Böylece karşıt görüşün savunucuları, fiilimsilerle kurulan yancümle yapılarını evrensel bir dil bilgisel özellik olarak görmemektedirler (Sebzecioğlu 2004: 27).

Sonuç olarak; genelde yancümle ile ilgili tanımların birbirleriyle örtüşmesi dilciler arasında bu konuda bir uzlaşma olduğunu gösterir. Yancümlenin türlerine geldiğimizde görülen fikir ayrılıkları ise bu uzlaşmanın yüzeysel olduğunu ortaya koymaktadır. Girişik- birleşik cümle ile ilgili tanımlara bakıldığında yukarıda söylendiği gibi, bu konuyu kabul edenlerce bile tam bir uzlaşma olmadığı göstermektedir.

Yancümlenin tanımında görev alan morfemlere buraya kadar yer vermedik. Yancümleyi, fiilimsilerle kurulan cümlecik olarak değerlendirdik. Kumukçadaki fiilimsilerle kurulan yancümleleri incelerken de bu yapı özelliğinin evrensel bir dilbilgisi kuralı olduğu görüşünden hareket ettik. İnceleme bölümünde ise yancümleleri Kumukçaya ait örnek cümleler üzerinden değerlendireceğiz.

2.3. KUMUKÇADA YANCÜMLE YAPILARI

Bu çalışmada, Kumukçada fiilimsilerle kurulan yancümler incelenmektedir. Kumukçada diğer Türk dillerinde olduğu gibi yancümler, benzer şekillerde oluşmaktadır. Üst/temel cümleye bağlı olan yancümler cümlede bağımsız olarak davranmamaktadır. Kumukçada yancümle yapıları isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil başlıkları altında verilen morfemlerle kurulmaktadır. Bu morfemlerle isim işlevli, sıfat işlevli ve zarf işlevli yancümler oluşturulmaktadır.

2.3.1. Zarf İşlevli Yancümler

Kumukçada yancümle kurulumunu sağlayan fiilimsilerin alt başlıklarından biri zarf-fiillerdir. Kumukçada zarf işlevli yancümleri oluşturan zarf-fiil eklerinin başlıcaları şunlardır: {-A/-y}, {-(x)p}, {-GAndA}, {-AGAndA}, {-GANII}, {-GAndok}, {-GXnçA} ve {-sA}. Bir sonraki bölümde verilen bu morfemlerin cümledeki sentaktik, semantik ve tipolojik işlevleri üzerinde durulmaktadır.

2.3.2. Sıfat İşlevli Yancümler

Kumukçada yancümle kurulumunu sağlayan fiilimsilerin alt başlıklarından biri sıfat-fiillerdir. Kumukçada sıfat işlevli yancümleri oluşturan sıfat-fiil eklerinin başlıcaları şunlardır: {-AGAn}, {-yGAN}, {-GAN}, {-(A)cAk} sıklıkla kullanılan ekler olup {-ar}/-(I)r} ve {-mAs} çok sık kullanılmamakla birlikte sıfat-fiil ekleri kategorisinde bulunmaktadır.

2.3.3. İsim İşlevli Yancümler

Kumukçada yancümle kurulumunu sağlayan fiilimsilerin alt başlıklarından biri isim-fiillerdir. Kumukçada isim işlevli yancümleri oluşturan isim-fiil eklerinin başlıcaları şunlardır: {-GAN}, {-AGAn}, {uw}, {-AcAk}, {-AcAKLIK}, {-mA}, {-Iş} ekleridir. Ayrıca *eken* dolaylılık koşacı Kumukçada sıklıkla isim işlevli yan cümle kurma göreviyle kullanılmaktadır.

3. BÖLÜM

KUMUKÇADA ZARF İŞLEVLİ YANCÜMLELER

Kumukçada, zarf-fiillerle kurulan yancümleler, bağlı oldukları temel/üst cümlelerin yüklemine farklı yönlerden belirtir. Bu yapılar, bağlı oldukları üst cümleye çeşitli morfemlerle bağlanmaktadır. Bu bağımlı yapılar, temel cümle içinde genelde zarf işlevi üstlenirler ancak belli durumlarda (örneğin $-(X)p$ 'li yapılarda) sıralama görevinde de kullanılabilirler. Ayrıca yardımcı fiillerle birlikte kullanılarak birleşik fiiller de oluşturabilir ve böylece değişik dilbilgisel kategorilerin (örn. kılınış) ifadesinde kullanılabilirler.

Akerson-Özil, zarf işlevli yancümleleri üst cümleye bağlı yapılar olarak değerlendirirken cümlede yapısal olarak üstlenmiş olduğu zarf işlevi üzerinde de durmaktadır (Akerson-Özil 2015: 263). Bu yapılar, ilgeçlerle birlikte kullanıldıklarında da yine cümlede zarf görevi üstlenebilmektedir. Ayrıca *-de*, *-den* ekleri alarak cümlede tümleç olarak da kullanılmaktadır. Yancümceler bu ögeleri oluştururken özneler, fiillerle söz öbeği oluştururlar. Eğer cümlede özneler ortak ise yancümlede tekrar özne kullanılmaz ve sözdizimsel olarak özneye yancümlede boş bir yer bırakılır (Akerson-Özil 2015: 263).

Kumukçada zarf işlevli yancümleleri oluşturan zarf-fiil eklerinin başlıcaları şunlardır: $\{-(x)p\}$, $\{-A,-y\}$, $\{-GAndA\}$, $\{-AGAndA\}$, $\{-GANll\}$, $\{-GAndok\}$, $\{-GXnçA\}$ ve $\{-sA\}$. Bu fiilimsi ekleriyle kurulan yancümleler, sentaktik açıdan cümlede zarf, öge olarak da zarf tümleci görevinde kullanılmaktadır. Kumukçada zarf-fiil eklerinin yancümle kurarken üstlendikleri işlevler aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

3.1. $\{-(X)p\}$

Kumukçada en çok kullanılan zarf-fiil eklerinden biri olan $\{-(y)Xp\}$, sözdizimsel olarak üst cümleye bağlı yancümleler kurmaktadır. $\{-(l)p\}$ zarf-fiil eki, olumsuz fiillere gelmez. Bu ekle kurulan yancümleler, $\{-mAy\}$ zarf-fiil eki yardımıyla olumsuz yapılır. Bazen üst cümlenin yüklemine bazen de yancümlenin yüklemine bağlanır (Pekacar 2012: 997).

Bu ekle kurulan zarf-fiil cümleleri, diğer zarf-fiil cümlelerinin aksine, genelde zarf olarak değil, sıralama göreviyle karşımıza çıkar (Aydemir 2010: 62). Cümlelerdeki olaylar arasında öncelik-sonralık ilişkisi vardır. Zarf-fiil cümlesinin olayı öncelikle başlayıp bitmekte daha sonra üst cümle olayı gerçekleşmektedir. Yani yancümle ile üst cümle arasında 've / ondan sonra' gibi bir sıralama ilişkisi bulunmaktadır. Olaylar arasındaki bu ilişki 've' bağlacının işlevine benzemektedir. Buna göre zarf-fiil cümlesinin olayı ile üst cümlenin olayı eşzamanlı değildir. Aşağıdaki (1) numaralı cümlede, *Onu gören düşmanlar atlarını geri çevirdi, (ve/ondan sonra) kaçtılar.* Diğer cümlelerde de bu *sıralama* işlevi görülmektedir.

Aşağıdaki cümleler incelendiğinde birinci cümlenin öznesi (onu gören düşmanlar) ortak, zarf-fiille kurulmuş yancümleden oluşmaktadır. Ayrıca diğer cümlelerde de ortak özne kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki cümlelerde $\{-(y)Xp\}$ ile kurulmuş yancümleler, üst cümle eyleminin nasıl yapıldığını belirtmektedir.

Aşağıdaki cümleler $\{-(y)Xp\}$, zarf-fiil ekinin sıralama işlevini örneklendirmektedir:

(1) *Onu görgende, düşmanlar, [atların geri burup], kaçça bolğanlar* (Merhan 2008: 79).

'Onu gördüğünde düşmanlar atlarını geri çevirip kaçtılar.'

(2) *[Tegenek berip] aldığım ekmeğim!* (Aliyev & Hacıyev 1989: 6)

'Diken verip aldığım ekmeğim!'

(3) “*Kitapda buyursa onu, [kulakların gesip], başçısına yibermek” dep wa yibereler.* (Benzing 1993: 187)

‘Kitapta, onun kulaklarını kesip komutanına göndermeyi buyur, der ve gönderir.’

(4) *Olar sözsüz gök tananı [birleri yığıp], [birleri soyup], [birleri sıdırıp], [tuvrap], bir minutnu içinde paylap da biteler* (Aliyev& Hacıyev 1989: 18).

‘Onlar konuşmadan gök danayı birileri yıkıp, birleri kesip, birileri soyup, doğrayıp bir dakikanın içinde paylaşıp bitiriyorlar.’

(5) *[Tuman basıp] / Ziger ete zar sağınak* (Öztürk 1996: 86).

‘Duman basıp / Yok eder zor hasretliği’

(6) *Men [barıp] ayttım toxterge* (Naskali 1991: 16).

‘Ben gidip veterinerine söyledim.’

Bazı cümlelerde de $\{-(y)Xp\}$, zarf-fiil eki eş zamanlılık bildirmektedir. Buna göre zarf-fiil cümlesi olayı ile üst cümle olayının oluş süreci eşzamanlı olarak gerçekleşmektedir. Aşağıdaki cümlelerde zarf-fiil cümlesinin olayı ile üst cümle olayının oluş zamanı aynıdır. (6) numaralı cümlede, zarf-fiil cümlesinin olayı olan *oğlanın aygırın başını tutması ve üst cümle olayı, dışarı çıkarması* eş zamanlıdır. Bu zamansal ilişki diğer örneklerde de görülmektedir. Ayrıca cümlelerde ortak özne kullanıldığı görülmektedir.

Aşağıdaki cümleler $\{-(y)Xp\}$, zarf-fiil ekinin eşzamanlılık işlevini örneklendirmektedir:

(7) *Ulan [ullu aygırını basin tutup], qırğa çigara* (Aliyev & Hacıyev 1989: 6).

‘Oğlan büyük aygırın başını tutarak dışarı çıkarır.’

(8) *Girgen – [girgenin aygır üstüne çabıp] toptop öltüre* (Aliyev & Hacıyev 1989: 8).

'Aygır, yanına her girenin üstüne koşarak çiğneyip öldürür.'

Kumukçada $\{-(y)Xp\}$ zarf-fiil ekiyle kurulmuş üç ya da daha fazla yancümle bulunabilir. Bu cümleler belli sözdizimsel kurallarla birbirine bağlanmakta ve böylece $\{-(y)Xp\}$ zarf-fiil ekiyle *periyodik zincirleme cümleler* oluşmaktadır. Birbirine zincirleme bağlanan cümleler arasında konu ve anlam yönünden eşitlik söz konusu olmaktadır (Aydemir 2010: 64). Aşağıdaki cümleler $\{-(y)Xp\}$, zarf-fiilinin cümlelerdeki periyodik zincirleme tipini ortaya koyan örneklerdir. Bu ilişkiye göre zarf-fiille kurulmuş yancümleler, kendisinden sonra gelen cümleyi semantik açıdan nitelemez. Yani zarf görevinde değildir. Zarf-fiiller ile birbirine bağlanan yan cümleler birden fazla zarf-fiil ekiyle kurulmakta ve oluş sırasına göre cümlenin dizilimi oluşturulmaktadır. Aşağıdaki (8) numaralı cümle oluş sırasına göre: *Kapıyı açtı, anasını sevinçle karşıladı, attan yedi, süttten içti, çok eğlendiler.* $\{-(y)Xp\}$, zarf-fiil eki ile kurulmuş bu cümlede olaylar oluş sırasına göre verilmiştir.

Bu cümlelerde ortak özne kullanılmıştır.

Aşağıdaki cümleler $\{-(y)Xp\}$, zarf-fiil ekinin periyodik zincirleme işlevini örneklendirmektedir:

(10) *Bular da [eşikni açıp], [anasın şat qarşılöp], [ottan asöp], [sütten içöp], köp kep ete bolganlar* (Aliyev & Hacıyev 1989: 9).

'Bunlar da kapıyı açıp, anasını sevinçle karşılayıp, ottan yiyip, süttten içip, çok eğlenirlerdi.'

(11) *Kör-oglu [yügenni de alıp], [gürenge girip], [aygırını tutup], [yerin de salıp] mine* (Aliyev & Hacıyev 1989: 10).

'Köroğlu dizgini de alıp ahıra girip, aygırını tutup, eğerini de koyup biner.'

3.2. {-A /-y}

Kumukçada zarf işlevli yancümle kuran diğer bir zarf-fiil eki {-A}'dır. Bu ek ünsüzle biten fiil köklerinden sonra {-A}, ünlü ile biten fiil köklerine sonra ise {-y} biçiminde eklenir. Bu zarf-fiil ekinin olumsuz şekli {-mAy} bazen de {-mAyIl} şeklindedir. Kumukçada zarf işlevli yancümle kurmayı sağlayan bu ek, fiil kök ve gövdelerine {-(y)A} zarf-fiil ekinin getirilmesi yoluyla kurulmaktadır (Pekacar 2012: 997). {-A}, zarf-fiil eki, yüklem durumunu, nasıl olduğunu bildirmek için kullanılabilir gibi aynı fiile iki kez getirilerek anlamı kuvvetlendirmek amacıyla kullanılan ikilemelerin bir türünü oluşturmak için kullanılmaktadır. *Yürüy yürüy 'yürüye yürüye'* (Benzing 1993: 185).

Bu zarf-fiil eki cümlelerde bağlama ve durum bildirme işleviyle kullanılmaktadır. Buna göre zarf-fiil cümlesi bağlı olduğu üst cümleyi oluş tarzı açısından belirtmektedir, yani zarf cümlesi, temel cümle olayının "nasıl" ya da "ne biçimde" gerçekleştiğini bildirir. Aşağıdaki (1) numaralı cümlede üst cümle olayı olan *gelme* eylemi, zarf-fiil cümlesinde belirtildiği üzere *şarkı söyleyerek* gerçekleşmektedir. Bu durum diğer cümlelerde de görülmektedir.

Zamansal açıdan cümleler incelendiğinde (1) numaralı örnekte de görüldüğü üzere üst cümle olayı olan *gelme* eylemi zarf-fiil cümlesinin olayı olan *şarkı söyleme* eylemi ile eşzamanlı gerçekleşmektedir yani olayların oluş süreci zamansal olarak kesişmektedir. Zamansal açıdan {-A} zarf-fiil ekinin cümleye kattığı eşzamanlılık işlevi numaralandırılmış diğer cümlelerde de görülmektedir.

Aşağıda verilen cümleler {-A/-y} zarf-fiil ekinin işlevleri örneklendirilmektedir:

(1) *Qızlar [yırlay] gele* (Pekacar 2012: 997).

'Kızlar şarkı söyleyerek geliyor.'

(2) *Olar toylu günlerde şatlıqğa [şawlalı güneşdey şatlıq qoşa] gelgen* (Pekacar 2012: 1004).

'Onlar mutlu günlerde sevincimize parlak güneş gibi neşe katarak geldi.'

(3) *Tülkü, [quyruqqa timey], oylaşa* (Aliyev & Hacıyev 1989: 12).

'Tilki, kuyruğa değmeden düşünür.'

(4) *Börü busa, [munu tanımay], soray* (Aliyev & Hacıyev 1989: 13).

'Kurt ise bunu tanımayarak sorar.'

(5) *Qız munda da geldi, munda [toqtamay] getti,-dey* (Aliyev & Hacıyev 1989: 27).

'Kız buraya geldi, sonra durmadan gitti, der.'

(6) *[Toqtamaylı] işlep tura* (Pekacar 2012: 997).

'Durmaksızın çalışıyorlar.'

3.3. {-GAndA}

Kumukçada sıkça zarf işlevli yancümle kuran eklerden biri {-GAndA}'dır. {-GAndA} zarf-fiil eki birleşik fiil ve tekrar grubu şeklinde oluşmaz. {-GAndA} ile kurulan yancümleler üst cümle olayı olmadan önce gerçekleşen durumu ifade etmektedir. Kumukçada {-GAndA} eki işlevsel olarak Türkiye Türkçesindeki -DXğXndA -DXktAn sonra zarf-fiil morfemlerine karşılık gelmektedir.

Bu zarf-fiil ekiyle kurulan yancümle, bağlı olduğu üst cümleye *bitmişlik* anlamında zamansal bir arkaplan oluşturur. Buna göre zarf-fiil cümlesinin olayı bittikten sonra üst cümle olayı başlamaktadır. Zarf-fiil cümlesi olayı üst cümle olayından öncedir. İki olay arasında öncelik (anteriority) ilişkisi vardır (Aydemir 2010: 78). Aşağıdaki (1) numaralı cümlede zarf-fiil cümlesinin olayı olan *kuyruğun bulunduğu yere varılması* durumu önce gerçekleşmekte daha sonra üst cümledeki *tilkinin durup kurda kuyruğunu göstermesi* olayı gerçekleşmektedir. Bu özellik sistematik olarak diğer cümlelerde de örneklendirilmiştir.

Birinci cümlede ortak özne bulunurken ikinci, üçüncü, dördüncü ve altıncı cümlelerde ortak özne bulunmamaktadır.

Aşağıdaki örnek cümlelerde {-GAndA} zarf-fiil ekiyle kurulan yancümlenin üst/temel cümleye kattığı zaman işlevini görmek mümkündür:

- (1) *[Quyruq görünegen yerge yetişgende] Tülkü toqtap Börüğe quyruqnu görsetip: (...)* (Aliyev & Hacıyev 1989: 11).
‘Kuyruğun bulunduğu yere vardığında tilki durup kurda kuyruğunu gösterir.’
- (2) *[Tuzaqı yessi gelgende] görersen! - dey* (Aliyev & Hacıyev 1989: 11).
‘Tuzağın sahibi geldikten sonra görürsün, der.’
- (3) *Dağıstan xalqları asrular seze gelgen asıl söz baylığın wa olay da [bütün ruh kul'turasın aytganda], onu mekenli üyrenilgen yanından ese, üyrenilmegen yanı köp ekenni esgerme gerek* (Pekacar 2012: 1005).
‘Dağıstan halklarının asırlardan süzülerek gelen asıl söz zenginliğinden ve böylece bütün manevî kültüründen söz açılınca onun esaslı olarak araştırılan yanından ziyade, araştırılmayan yanlarının çok olduğunu hatırlamak gerek.’
- (4) *Şatlıq eteyim men de / [Sen maktaptan gelgende]* (Pekacar, 2000: 169).
‘Sevineyim ben de / Sen mektepten geldiğinde.’
- (5) *[Anavun aytganda] manavun anlamaga gerek* (Saraç 2003: 47).
‘Leb demeden leblebiyi anlamak gerek.’
- (6) *Bavda [üzüm bişgende] salam kalam köp bolur* (Saraç 2003: 48).
‘Bağda üzüm olgunlaştığında, selâm kelam çok olur.’

3.4. {-AGAndA / {-yAGAndA}}

Kumukçada {-AGAndA / {-yAGAndA}} sıklıkla kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Bu ek, fiil kök ve gövdelerine {-AGAndA}, {-yAGAndA}; biçiminde gelir ve işlevsel olarak Türkiye Türkçesinde *-Irken ya da -DxğXndA* biçimlerine tekabül eder.

{-AGAndA} ekiyle kurulan zarf işlevli yancümlelerde yancümle olayı ile üst cümle olayı arasında değişik zaman ilişkileri bulunabilir. Bazen iki olay arasında olayların gerçekleşme önceliğini belirten bir ilişki vardır. Yani üst cümle olayının başlayabilmesi için zarf-fiil cümlesinin kritik sınırı aşması gerekmektedir. Bazen de {-AGAndA / {-yAGAndA}} ekiyle kurulmuş olan yancümlelerde üst cümleyle yancümle arasında eşzamanlılık ilişkisi vardır. Yani zarf cümlesi olayı ile üst cümle olayı paralel olarak gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle *bitmemişlik* ifade etmektedir. Aşağıdaki (1) numaralı cümlede üst cümle eylemi olan *gelme* olayı ile zarf-fiil cümlesi olan *kurdun çabalayıp durma olayı* eşzamanlıdır. Bu zamansal işlev diğer cümlelerde de örneklendirilmektedir. {-AGAndA} zarf-fiil eki süreci vurgular. Aşağıdaki cümlelerde de önemli olan olayların gerçekleştiği esnada gerçekleşen eylemlerdir.

Aşağıdaki cümleler {-AGAndA}, zarf-fiil ekinin cümleye kattığı zaman işlevini örneklendirmektedir:

(1) *Börü de, ne etegem ilmey, [talaşa turaganda] bulanı üstüne suvga gelegen qatınlar yetişe* (Aliyev & Hacıyev 1987: 19).

‘Kurt da ne yaptığını bilemeden çabalayıp durduğu esnada/dururken bunların üstüne suya gelen kadınlar yetişir.’

(2) *[Tan sızılıp gelegendе] şah, [davğa barağanda yimik] savutlandırıp, aylananı barlamağa yüz atlısın yibere* (Merhan 2008: 140).

‘Tan ağarırken padişah, savaşa gidiyormuş gibi silahlandırıp çevreyi kolaçan etmeye yüz atlısını göndermiş.’

(3) [*Şu yoldan barağanda*], *bir teren uçurum var* (Merhan 2008: 145).

'Bu yoldan giderken derin bir uçurum var.' (= Bu yoldan giderken derin bir uçurum olduğunu göreceksin.)

3.5. {-GANII}

Kumukçada çok sık kullanılmayan bu zarf-fiil eki, işlevsel olarak Türkiye Türkçesindeki *-alı /-alı beri* zarf-fiil morfemlerine tekabül eder. {-GANII}, üst cümle hareketinin gerçekleştiği zamana kadar meydana gelen veya yapılan hareketi ve süresini gösterir (Pekacar 2012: 998).

Kumukçada {-GANII} zarf fiil eki, eklendiği eylemin *ne zamandır* yapıldığını belirtmektedir. Bu ek Türkiye Türkçesinde eksiz olarak kullanılabildiği gibi *beri* edatıyla beraber de kullanılabilmektedir (Bayraktar 2004: 202).

Kumukçada {-GANII} ekiyle kurulmuş zarf-fiil cümlesinde olayının bittiği nokta, üst cümle olayının başlangıç noktasıdır. 1. olay (zarf- fiil cümlesi olayı), 2. olaydan (üst cümle olayı) öncedir. İki olay arasında öncelik-sonralık ilişkisi vardır. Zarf-fiil cümlesinde kritik sınırın aşıldığı noktadan sonra üst cümle olayı başlamaktadır.Yani olayların oluş süreci örtüşmemektedir (Aydemir 2010: 82). Aşağıdaki (1) numaralı cümlede zarf-fiil cümlesi olan *uçuruma düşüp kaybolma* olayı öncelikle gerçekleşmekte; sonra üst cümle olayı gerçekleşmektedir. (3) numaralı cümlede olayın başlangıç noktasına vurgu yapılarak aralıksız olarak olayın başlangıçtan bu yana devam ettiği anlamı bulunmaktadır. Zarf-fiil cümlesinin olayı olan *bitirip dönme* eylemi öncelikle gerçekleştirilmekte daha sonra üst cümle olayı başlamaktadır. Bu cümlelerde zarf-fiil cümlesindeki olayın vurgulandığı açık şekilde görülmektedir.

Aşağıdaki cümleler {-GANII} ekinin cümledeki işlevlerini örneklendirmektedir:

(1) *Vallah,[uçurumğa düşüp tas boğanlı] görmegenmen* (Aliyev & Hacıyev 1989:20).

'Vallahi uçuruma düşüp kaybolalı görmedim.'

(2) *[Moskovadan oxup qaytganlı], ol şkoladan direktor bolup işlep tura*
(Aliyev & Hacıyev 1987: 27).

‘[Moskova’dan okulunu bitirip döneli] o okulda müdür olarak çalışıyor.’

(3) *[Sen gelgenli], bir de sağa konaklıq da etmegenziz. - dey devler*
(Aliyev & Hacıyev 1987: 27).

‘Geldiğinden beri seni doğru dürüst ağırlayamadık, demiş devler.’

(4) *Biz bile bilgenli bir zat bolmağan* (Aliyev & Hacıyev 1987: 27).

‘Biz bildik bileli bir şey olmamış.’

3.6. {-GAndoq}

Kumukçada {-GAndoq}, (-GAN + doq) morfemiyle zarf işlevli yancümleler kurulmaktadır. Bu ekle kurulan zarf işlevli yancümlelerde, üst cümle olayının, yancümle olayından hemen sonra gerçekleştiği görülmektedir. Bu zamansal içerik, Türkiye Türkçesinde -(X)r/-Ar... -mAz yapısıyla ifade edilmektedir.

{-GAndoq}, zarf-fiil ekinin temel işlevi, bağlı olduğu üst cümleye zamansal bir arka plan oluşturmaktır. Zarf-fiil cümlesinin olayı bittikten hemen sonra üst cümle olayı başlamaktadır. Yani olayların aralıksız olarak birbirini takibini bildirmektedir. Birinci olayın oluşu ikincisinden öncedir ve olayların oluş süreci örtüşmemektedir. Aşağıdaki (1) numaralı cümlede *kızın oğlanı görmesinin* hemen ardından üst cümle olayı olan *sevme* eylemi gerçekleşmektedir. Bu zamansal işlev aşağıdaki diğer örneklerde de tekrarlanmaktadır.

Aşağıdaki cümleler {-GAndoq} ekinin cümledeki işlevlerini örneklendirmektedir:

(1) *Qız ulanı -süydü [gözü görgendoq]* (Pekacar 2012: 998).

‘Kız oğlanı görür görmez sevdi.’

(2) *[Oxup bitgendoq] oturdu* (Pekacar 2012: 99).

‘Okumayı bitirir bitirmez oturdu.’

(3) *[Tuş bolğandok] üç göğürçün gelip kölnü yağasına konalar* (Merhan 2008: 170).

‘Öğlen olur olmaz üç güvercin gelip gölün kıyısına konar.’

(4) *[Kızlar suvğa çamulğandok], ulan yaşınğan yerinden çığıp, giççi kızardaşını kuş kebin deniz at aytğannı etip, şossahat iç koynuna sala* (Merhan 2008: 171).

‘Kızlar suya girer girmez, kuş saklandığı yerden çıkıp küçük kızın kıyafetini almış, deniz aygırının söylediği gibi derhal koynuna sokar.’

3.7. {-GXnçA}

Kumukçada {-GXnçA} zarf-fiil eki edebî dile yakın kullanımlarda görülmektedir. Türkiye Türkçesindeki -XncA; -A ... *kadar* morfemine karşılık gelmektedir. Birleşik fiil veya tekrar grubu oluşturmaz. {-GXnçA} birbiri ardınca yapılan iki şeyden sonra bırakılanı ya da tercih edilirken daha sonraya bırakılanı göstermektedir (Pekacar 2012: 998).

Aşağıdaki örneklerde de görüldüğü üzere bu zarf-fiil cümlesi temel cümle olayının ne kadar süre devam edeceğini, hangi zamansal sınıra kadar süreceğini belirtmektedir. Burada söz konusu olan zamansal ilişki {-GANdok} zarf-fiil ekinin tam tersi bir sınırsallıktır. Yani zarf cümlesi, temel cümle olayının bittiği zamansal sınırı bildirir. Zarf-fiil cümlesi olayı gerçekleşinceye kadar üst cümle olayı devam etmektedir (Aydemir 2010: 66). (1) numaralı cümlede üst cümlenin gerçekleşmesinin ön koşulu zarf-fiil cümlesinde verilen *işi bitirme* eyleminin gerçekleşmesine bağlıdır.

Aşağıdaki cümleler {-GXnçA} zarf- fiil ekinin işlevlerini örneklendirmektedir:

(1) *[İş bitinçe] üyde turdum* (Pekacar 2012: 998).

‘İş bitinceye kadar evde oturdum.’

(2) *Roza kerek gül aça / [Güzde qıraw tüşgünçe]* (Pekacar 2012: 998).

‘Gül ağacı çiçek açar /Güzün kırağı düşünce.’

(3) *[Er gişini sözü ölgünce], özü ölsün* (Saraç 2003: 49).

‘Er kişinin sözü ölünceye kadar kendisi ölsün. (= Er kişinin sözü öleceğine kendisi ölsün).’

(4) *[Yesi gelginçe] toktayım* (Merhan 2008: 20).

‘Sahibi gelinceye dek bekleyeyim.’

(5) *[Ol geçe geç bolgünça] aşay turğan* (Merhan 2008: 39).

‘O gece geç oluncaya kadar yemeye devam etmiş.’

(6) *[Tiliñ bulan sürüngünçe] ayağın bulan sürün* (Saraç 2000: 49).

‘Dilin ile sürününceye kadar ayağın ile sürün.’

3.8. {-sA}

Kumukçada {-sA}, zarf işlevli yancümle kurmayı sağlayan fiilimsi eklerinden biridir. Genelde cümleye şart anlamı vermesiyle bilinen bu ek, Kumukçada olduğu gibi birçok Türk dilinde de zamansal işlevli yancümler kurabilmektedir. Türkiye Türkçesinde *-DiğIndA* morfemine karşılık gelmektedir. Cümleye kattığı bir diğer anlam *-sa...ki ‘dir* (Aydemir 2012: 66).

Aşağıdaki örneklerde üst cümle ile zarf işlevli yancümle arasında “tam olay gerçekleştiğinde” gibi noktasal (görünüş olarak terminal) bir zamansal ilişki bulunmaktadır. Yani “tam bu olduğunda, başka bir şey de oluyor” gibi bir zamansal ilişki vardır. Aşağıdaki (1) numaralı cümlede zarf-fiil olayı olan *bakma* eylemi tam gerçekleştiğinde aynı zamanda üst cümle olayı olan *güzel bir kız çocuğunun var olduğunun* fark edilmesi eylemi de gerçekleşmektedir.

Aşağıdaki cümleler {-sA} zarf-fiil ekinin cümledeki işlevlerini örneklendirmektedir:

(1) *[Qarasa]-içinde biralamatday ariv qızıyaş* (Aliyev & Hacıyev 1989: 29).

'Baksalar, içinde güzel bir kız çocuğu var.'

(2) *[Qarasa] ülküleni arası bulan çaba baragan bir Tülkü bar* (Aliyev & Hacıyev 1989: 16).

'Baksalar, çalılıarın arasında koşup giden tilki var.'

4. BÖLÜM

KUMUKÇADA SIFAT İŞLEVLİ YANCÜMLELER

Kumukçada sıfat-fiillerle kurulan yancümlelerin, cümlede belli sentaktik işlevleri vardır. Cümlede sıfat olarak görev alabilmektedirler. (Demir &Yılmaz 2016: 245). Kumukçada cümlecikleri birbirine bağlama işlevinde kullanılan sıfat-fiil eklerinin başlıcaları: {-AGAn}, {-yGAn}, {-GAn}, {-(A)cAk} sıklıkla kullanılan ekler olup {-ar} /-(I)r} ve {-mAs} çok sık kullanılmamakla birlikte sıfat-fiil kategorisinde bulunmaktadır (Pekacar 2008: 997).

Cümlede ismin önüne gelerek onları niteleyen sıfat-fiil eki almış sözcükler, niteledikleri adın düşmesi sonucunda nitelenen ögesi (ad) olmayan sıfat-fiiller olarak da cümlede kullanılabilir (Bayraktar 2006: 46).

4.1. {-GAn}

Kumukçada {-GAn} sıfat-fiil eki, oldukça işlek bir morfemdir. Bu ek, fiil kök ve gövdelerine eklenerek niteleme işlevi olan yancümler oluşturur. Bu ekle kurulan yancümlerin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı, -(y)An ya da -DXk yapılarıdır.

Bu sıfat- fiil ekinin fiil kök ve gövdelerine getirilmesiyle oluşan yancümle, üst cümle içerisinde niteleme görevine sahiptir. Aydemir, *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemleri* adlı çalışmasında, {-GAn} sıfat-fiil ekiyle kurulan yancümlerin zamansal açıdan bildirdiği *geçmiş zaman* işlevine vurgu yapar. Bir başka ifade ile *postterminal* bir bakış açısı bildirmektedir (Aydemir 2010: 90). Pekacar da {-GAn} sıfat-fiil ekini zamansal olarak *geçmiş zaman yani bitmişlik* ifade eden bir sıfat-fiil eki olarak ifade etmektedir (Pekacar 2008, 996). Aşağıdaki (1) numaralı cümlede, sıfat-fiil cümlesi kesin bir *öncekilik* belirtmektedir. Sıfat-fiil ekini almış fiil *birisi* sözcüğünün niteliğini de belirterek niteleme işlevli yancümle kurmaktadır. Sıfat-fiil cümlesinde kritik sınır zaten aşıldığı için yancümle bitmişlik ifade etmektedir.

Aşağıdaki cümleler {-GAN} sıfat-fiil ekinin cümlelerdeki işlevlerini örneklendirmektedir:

- (1) *Oxannı yılqıçılarını içinde [qartdan qavcaqan birisi] bolgan* (Aliyev & Hacıyev 1978: 4).
‘O hanın yolkıcılarının içinde yaşlılıktan yıkılan birisi varmış.’
- (2) *[Geç kelgen qonaq] çağınnan aşar* (Naskali 1991: 62).
‘Geç gelen konuk köşede yer.’
- (3) *Seni yimik [neçeleni öltürgen aygırdır], seni de öldürür* (Aliyev & Hacıyev 1978: 8).
‘Senin gibi nicelerini öldürmüş bir aygırdır, seni de öldürür.’
- (4) *Şo aylanganda, taşnı túbüne tilimni salıp [sondan çıqqan unnu] yalap yaşayman* (Aliyev & Hacıyev 1989: 14).
‘Şu değirmeni döndürüp döndüğünde taşın altına dilimi koyup şundan çıkan unu yalayıp yaşıyorum.’
- (5) *[Dağıstan xalqları asrular seze gelgen asıl söz baylığıın] wa olay da bütün ruh kul'turasın aytğa, onu mekenli üyrenilgen yanından ese, üyrenil megen yanı köp ekenni esgerme gerek* (Pekacar 2012: 1005).
‘Dağıstan halklarının asırlardan süzülerek gelen asil söz zenginliğinden ve böylece bütün manevi kültürden söz açılınca onun esaslı olarak araştırılan yanından ziyade araştırılmayan yanlarının çok olduğunu hatırlatmak gerek.’
- (6) *[Yaşav ötgen yollar] bar* (Öztürk 1996 : 88).
‘Hayat geçirilen yollar var.’

Kumukçada sıfat işlevli yan cümleler kuran {-GAN} ekinin Türkiye Türkçesinde -DXk sıfat-fiil ekine tekabül ettiğini gösteren (geçişli fillerin olduğu) örnekler

bulunmaktadır. Genellikle sıfat-fiilin kurduğu tamlamada tamlayan olarak bir isim veya zamir bulunursa sıfat-fiil genellikle ek almaz.

Aşağıdaki cümleler {-GAn} sıfat-fiilinin yukarıda verilen işlevini örneklendirilmektedir:

(7) *Men aytġan söz* (Pekacar 2012: 996).

'Benim söylediğim söz.'

(8) *Yaşımız barġan şkola* (Pekacar 2012: 996).

'Çocuğumuzun gittiği okul.'

4.2. {-AGAn / -yGAn}

Kumukçada sıklıkla kullanılan sıfat-fiil eki {-AGAn/-yGAn}, ünsüzle biten fiillerden sonra {-AGAn}; ünlü ile biten fiillerden sonra {-yGAn}; olumsuz hâlde {-mAyGAn} şeklinde kullanılır. İsim tamlamalarında tamlayan unsur olarak kullanıldıklarında iyelik ekleri alırlar: *Bizin alaġanımız*, 'Bizim aldığımız'. Şimdiki zamanda yapılan hareketin sıfat-fiil ekini yapar (Pekacar 2012:996). Bu sıfat-fiil ekinin bulunduğu cümleler niteleme işlevini de korumaktadırlar. {-AGAn/-yGAn} Türkiye Türkçesinde -mAktA olan ya da -DXK yapılarına tekabül eder.

{-GAn} sıfat-fiil ekinin aksine {-AGAn/-yGAn} eki şimdiki zaman bildirmektedir. Sıfat-fiil cümlesinin olayı konuşma anı itibariyle oluş sürecindedir. Yani *sınırlararasılık* (intraterminal) söz konusudur. Aynı zamanda birçok durumda sıfat-fiil cümlesi olayı ile üst cümle olayı arasında bir eşzamanlılık vardır (Aydemir 2010: 90). Aşağıdaki (1) numaralı cümlede sıfat-fiil cümlesinde *koyun gütme işi* devam ederken *kızın olduğu torbanın üstüne giderler*. Yani sıfat-fiil cümlesinde bir *bitmişlik* değil devam eden bir olay söz konusudur.

Aşağıdaki (3) numaralı cümlede henüz gerçekleşmemiş, gelecekte olması istenen bir durumdan bahsedilmiştir. {-AgAn} sıfat-fiil eki bu cümleye gelecek

zaman anlamı katmaktadır. Bu cümlede sıfat-fiil cümlesi üst cümleden sonra gerçekleşmektedir.

Aşağıdaki cümleler {-AGAn}, {-yGAn} sıfat-fiil ekiyle kurulan cümlelerin işlevlerini örneklendirmektedir:

- (1) *Bu zamanda [qoy bagıp turagan] qoyçular qız bar dorbanı üstüne gelip qalalar* (Aliyev & Hacıyev 1989: 3).
‘Bu arada koyun güden/gütmekte olan çobanlar kızın olduğu torbanın üstüne gelirler.’
- (2) *Xan aygırna [oramdan getip baragan] boytalnı görsete* (Aliyev & Hacıyev 1989: 3).
‘Han aygırına sokaktan gitmekte olan kısrağı gösterir.’
- (3) *Şo aygırnı mağa [geltirip bolagan adam] barmı?* (Aliyev & Hacıyev 1989: 7).
‘Şu aygırı bana getirecek adam var mı?’
- (4) *Xannı özünü asav [atların içine salıp tutagan] köp biyik borusu da bulan güreni bolgan* (Aliyev & Hacıyev 1989: 7).
‘Hanın kendinin hızlı atlarını koyup sakladığı çok yüksek duvarlarla çevrili ahır varmış.’
- (5) *Bir gezik otlavda [otlap turagan eçkige] Börü qarşı bola* (Aliyev & Hacıyev 1989: 10).
‘Bir gün otlakta otlamakta olan keçiye kurt rastlar.’
- (6) *[Quyruq görünegen] yerge yetişgende Tülkü toqtap Börüğe quyruqnu qörsetip (...)* (Aliyev & Hacıyev 1989: 12).
‘Kuyruğun bulunduğu yere varınca tilki durup kurda kuyruğunu gösterir.’

4.3. {-(A)cAḳ}

Kumukçada {-(A)cAḳ}; ünsüzle biten fiillerden sonra {- acaḳ, - ecek} ünlü ile biten fiillerden sonra {-caḳ,- cek} hâlini alır. Gelecek zaman sıfat-fiili olarak kullanılır.

{-(A)cAḳ} sıfat-fiil ekiyle kurulmuş yancümlelerde *gelecek zaman* anlamı bulunur. Bu zamansal ilişki, sonrakilik olarak nitelendirilebilir. Bu ekin cümleye kazandırdığı anlam sıfat yapma işlevidir. Sıfat yapma işlevi, cümle içerisindeki isim ögesinin nitelenmesi yoluyla gerçekleştirilir. Olmuş ya da olmakta olanı değil olacak olanı ifade etmesinin yanında *öngörüsellik* işlevi de bulunmaktadır. Aydemir'in Johanson'a dayanarak belirttiği üzere bu sıfat-fiil eki asıl *kipsellik* işleviyle ele alınmaktadır (Aydemir 2010:96). Aşağıdaki (1) numaralı cümlede üst cümlenin gerçekleşmesi için sıfat-fiil cümlesinde belirtilen durumun gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu cümlede sıfat-fiil eki alan fiil *tay* ismini niteleme görevinde kullanılmaktadır. Cümle zamansal olarak incelendiğinde net bir şekilde {-(A)cAḳ} sıfat- fiil ekinin gelecek zaman anlamı kattığı görülmektedir.

Aşağıdaki cümleler {-(A)cAḳ} sıfat-fiil ekinin cümlelerdeki işlevlerini örneklendirmektedir:

(1) *Saqlasa [bolacaḳ tay] bar, - dey* (1 Aliyev & Hacıyev 989: 5).

'Bakımını yaparsanız olacak tay var, der.'

(2) *Mitiş, geçe devler yuḥlaḡanda özler [çıḡacaḳ maydannı ortasına] bişlaḡnı gömüp ḳoya* (Merhan 2008: 104).

'Gece devler uyurken çıkacakları meydanın ortasına yoldan bulduğu peyniri gömmüş.'

(3) *Men [satacaḳ at] geltirgenmen* (Benzing 1993: 184).

'Satılacak at getirdim.'

4.4. {-Ar}, {-I}r}

Kumukçada çok sık rastlanmayan bu morfem, diğer Kıpçak dillerinin etkisiyle Kumukça bazı metinlerde de görülebilmektedir. Cümlede geniş zaman sıfat-fiili olarak kullanılmaktadır. Benzing'in *Kumukça* (1993) eserinde Dimitriev'e dayanarak ifade ettiği üzere gelecek zaman anlamı katan {-Ar} ile şimdiki zaman anlamı katan {-I}r} arasında bir fark yoktur. Yani tamamen aynı anlamı karşılayan sıfat-fiil ekleridir. Olumsuz şekli {-mAs} ekiyle kurulmaktadır.

Bu sıfat-fiil eklerinin bulunduğu cümlelerde eşzamanlılık, öncelik-sonralık ilişkisi ön planda değildir. Asıl ifade ettiği kipsellik anlamıdır. Kipsellik, cümlede sıfat-fiil ekinin *fikir, öngörü* bildirdiğini ifade eden bir kavramdır. Bu sıfat-fiil ekinin bulunduğu cümlelerde *olanak, izin* anlamı vardır (Aydemir 2010: 97). Aşağıdaki örnekler {-Ar}, {-I}r} ekinin geniş zaman sıfat-fiili olarak kullanımını örneklendirmektedir.

Aşağıdaki örnekler {-Ar}, {-I}r} ve {-mAs} sıfat-fiil ekinin cümledeki işlevlerini belirtmektedir:

(1) [*Bilmes kişi*] (Pekacar 2012: 996).

'Bilmez kişi.'

(2) [*Görer göz*] (Pekacar 2012: 996).

'Görür göz.'

4.5. Nitelenen Ögesi Olmayan Sıfat- Fiilli Yapılar / Özerk Niteleme

Kumukçada sıfat-fiiller, cümlelerde sözdizimsel olarak niteleme işleviyle kullanılır. Yani cümlede niteleme görevi vardır. Sıfat-fiil eki ile kurulmuş yancümlede bazen nitelenen öge bulunmaz. Cümlede isim ögesi kullanılabileceği hâlde nitelenen ismin cümlede kullanılmaması yoluyla boş öge oluşturulmaktadır. Bu şekilde oluşturulan sıfat-fiil cümleleri nitelenen ögesi olmayan sıfat-fiil/özerk niteleme olarak ifade edilmektedir (Akerson & Özil 2015: 250).

Özerk niteleme, yapılan bazı çalışmalarda *headless* ya da *free relative clauses* olarak anılmaktadır. Akerson ve Özil (2015), çoğu zaman nitelenen bir ad olmadan da kurulabildikleri için *özerk niteleme* olarak adlandırırlar.

Türkiye Türkçesinde başsız ortaçlar olarak da karşılık bulan kullanımda, sıfat-fiil yancümleyi oluştururken adlaşmış gibi davranmaktadır. Ayrıca üzerine çekim eklerini de alabilmektedir. Sıfat-fiillerde adın kullanılmamasının nedeni, metin içerisinde önceki cümlede ad kullanılmışsa ya da kullanılmadığında cümle anlaşılacaksa tekrar sıfat-fiil eki almış sözcükten sonra isim kullanılmayabilir (Turan 2012: 199).

Özerk nitelemeler diğer yancümleler gibi biçimsel açıdan bir önermenin yancümle hâline getirilmesiyle oluşur. Anlamsal açıdan bir kavramın adı olurlar. Sözdizimsel açıdan ise ad gibi davranırlar (Akerson-Özil, 2015: 202).

Aşağıdaki cümlelerde nitelenen ögesi olmayan sıfat-fiil/özerk niteleme özelliğini gösteren sıfat-fiil örnekleri üzerinde durulmaktadır. (1) numaralı cümlede geçen, *söyleyeceğini*, sıfat-fiilinin arkasında bulunabilecek olan isim ögesi kullanılmamıştır. Örneğin, cümle ‘Söyleyeceğin sözleri bana söylesen.’ şeklinde kurulsaydı isim ögesi kullanılmış olacaktı.

Aşağıdaki cümleler nitelenen ögesi olamayan sıfat-fiil/özerk niteleme başlığını örneklendirmektedir:

- (1) [Aytarın] bana söylesen (Pekacar: 2012: 996).
'Söyleyeceğini bana söylesen.'
- (2) [Köp dos tutğan] dossuz galar (Naskali 1991: 62).
'Çok dost tutan dostsuz kalır.'
- (3) Avuz [bilgenni] söyler (Saraç 2003: 47).
'Ağız bildiğini söyler.'
- (4) [Yazğanın] qayda? (Pekacar: 2012: 996)
'Yazdığın nerede?'
- (5) [Süymegenin] qaya, süygenin ete (Pekacar 2000:172).
'Dilemediğini bırakır, dilediğini yapar.'
- (6) [Yel çaqğan] baran qaravullasın (Hakan 2007: 197).
'Rüzgâr eken tipi beklesin.'
- (7) İnanmam [dünya yaş tabarğa] (Pekacar 2012: 996).
'İnanmam dünyanın çocuk doğuracağına.'

5. BÖLÜM

İSİM İŞLEVLİ YANCÜMLELER

Kumukçada yancümle kurmayı sağlayan isim-fiil ekleri: {-GAn}, {-AGAn}, {uw}, {-AcAk} {-AcAKLIK} {-mA}, {-Iş} ekleridir. Ayrıca eken dolaylılık koşacı Kumukçada sıklıkla isim işlevli yan cümle kurma işlevinde kullanılmaktadır.

Kumukçada isim-fiillerin cümle içerisinde kullanılışları diğer isimlere benzemektedir. İsim-fiil ekleri diğer isimlerin tersine öbeği oluşturan fiillere özgü öge yönetebilme gücünü kaybetmemiştir (Demir&Yılmaz, 2016: 235). Kimi fiilimsiler tamamen adlaşıp, kalıplaşmakta ve çeşitli kavramları karşılayan sözcüklere kalıcı adlar oluşturmaktadırlar. İsim-fiiller bu çalışma dahilinde sözlüksel açıdan ele alınmamakta ve ekler cümle içerisinde kullanıldıkları işlevleri açısından değerlendirilmektedir.

Kumukçada {-GAn}, {-AGAn} morfemlerinin bir önceki bölümde, sıfat-fiil göreviyle kullanıldığını görmüştük. Bu eklerle kurulan yancümlelerde isim ögesi kullanılmadığında özerk nitelme oluşmaktaydı. Yani dördüncü bölümde incelediğimiz {-GAn}, {-AGAn} morfemleri, ismi nitelmekteydi veya cümlede özerk nitelme olarak kullanıldığında ise isteğe bağlı olarak isim ögesi kullanılmamaktaydı. İstenildiğinde ise cümle isim ögesi ile birlikte de kurulabilmekteydi. Bu bölümde tekrar ele aldığımız {-GAn}, {-AGAn} morfemlerinin eklendiği fiil ise cümlede isim olarak kullanılmakta ve bir ismi nitelermeyen örnekleri kapsamaktadır.

5.1. {-GAn}

Kumukçada sıkça kullanılan {-GAn}; ünsüzle biten kök ve gövdelere bu şekliyle getirilirken isim unsuru olmadan kullanıldığında şahsa uygun iyelik eki alır. Bu durumda Türkiye Türkçesindeki -DXk ekine karşılık gelir. *Geçmiş zaman* isim-fiili olarak kullanılır (Pekacar 2008: 996).

Aşağıdaki cümlelerde {-GAN} geçmiş zaman bildirme (bitmişlik) işleviyle kullanılmaktadır. {-GAN} isim-fiil eki, üst cümleden bağımsız olarak belli bir noktadan hareketle olayın gözlemlenmesine imkân veren öznel bakış açılarını yansıtmaktadır (Aydemir 2010: 88). Aşağıdaki (2) numaralı örnekte *inanılmayacağını öğrenme* işi önce gerçekleşmekte daha sonra *kuyruğunu sallayarak bağırma ve kaçıp gitme* işi gerçekleşmektedir. Yani isim-fiil cümlesi kesin bir öncelik bildirmektedir.

Aşağıdaki cümleler sözdizimsel olarak incelendiğinde {-GAN} ile kurulmuş yancümleler nesne görevinde kullanıldığı görülecektir.

Aşağıdaki cümleler {-GAN} sıfat-fiil ekinin cümledeki işlevlerini örneklendirmektedir:

(1) *[Aqçam kim urlagannı] bu palçı aytacaqqa sekiz inanıp Va-a-a iş lop şo kepde bolgan edî, dey* (Aliyev & Hacıyev 1989: 20).

'Akçeyi kimin çaldığını bu falcının söyleyeceğine inanıp: Aaa, iş tam da bu şekilde olmuş idi. der'

(2) *Biyabur bolgan nartlar, [bir palçı özleni aldatqannı] xalqqa ma malim etme sūy mey, içinden yollap qūyūp turalar* (Aliyev & Hacıyev 1989: 20).

'Rezil olan nartlar, bir falcının kendilerini aldattığını halka duyurmak istemeyip içten içe yanıp dururlar.' (Aliyev & Hacıyev 1989: 20).

5.2. {-AGAn}, {-yGAn}

Kumukçada sıkça kullanılan bu ek, ünsüzle biten fiillerden sonra {-AGAn}; ünlü ile biten fiillerden sonra {-yGAn} şekliyle kullanılır.

Aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere bu isim-fiil eki, *odaksıl şimdiki zamanı* ifade etmektedir. Bu ek ile kurulan isim-fiil cümlesinin eylemi konuşma anından sonrasını yani *sınırlararasılık (intraterminal)* belirtir. İsim-fiil cümlesi ile üst cümle eylemlerinin gerçekleşme zamanında örtüşme bulunmaktadır (Aydemir 2010:106).(1) numaralı cümlede henüz gerçekleşmemiş, bir durumdan bahsedilmektedir. {-AGAn} bu cümleye *odaksıl şimdiki zaman* anlamı katmaktadır.

Yancümle olan *ne olduğunu* işi konuşma anından sonra başlayan ve devam eden süreci ifade eder.

Aşağıdaki cümleler {-AGAn}, {-yGAN} isim-fiil ekiyle kurulan cümlelerin işlevlerini örneklendirmektedir:

(1) [*Ne bolağannı*] *kim bile!* (Pekacar 2012: 996).

'Ne olduğunu kim bile!'

(2) *O qart bir yaş, tananı basın tutup [barağannı dönüp]:*

-*Ya yaş, qayda alıp barasan tananı? – dey* (Aliyev & Hacıyev 1989: 20).

'O ihtiyar, bir çocuğun, dananın başını tutup gittiğini görüp:

-'Hey çocuk, nereye götürüyorsun bu danayı? der.'

5.3. {-uw}

Kumukçada sıkça kullanılan {-uw} isim-fiil ekinin olumsuz şekli bulunmamaktadır. {-uw} isim-fiil ekinden meslek adları türetmeye yarayan {-(u)wçu} eki oluşturulmuştur (Benzing 1993: 183). {-uw} isim-fiil eki Türkiye Türkçesinde {-mA} ekine tekabül etmektedir. Aşağıdaki (1) numaralı örnekte {-uw} isim-fiil eki almış olan sözcüğün önündeki isimlerle bir tamlama oluşturduğu görülmektedir. Sözdizimsel olarak cümlede {-uw} isim-fiil ekini almış olan sözcük nesne görevinde kullanılmıştır.

Aşağıdaki cümlede {-uw} isim-fiil ekinin işlevleri örneklendirilmektedir:

(1) *Endireylileni, Erpelileni, Atlıboyunlulanı alışıp yırlawu, Haydaq qumuqlanı adat-qılıq sarınlanı, Borağanlılanı (...)* (Pekacar 2012:1006).

'Endireylilerin, Erpelilerin, Atlıboyunluların atışmaları, Haydak Kumuklarının ritüellere bağlı manlier, Borağanlıların' (...)

5.4. {-AcAk}

Kumukçada çok sık kullanılmayan {-AcAk} isim-fiil eki, cümleye sonrakilik anlamı kazandırmaktadır. Bu isim-fiil ekinin bulunduğu cümlelerde üst cümle önce gerçekleşmektedir. Yancümle olayı ise daha sonra ortaya çıkmaktadır. {-AcAk} ekinin bulunduğu isim-fiil cümlesi bir *öngörüsellik* bildirmektedir (Aydemir 2010: 108).

Aşağıdaki (1) numaralı cümlede *henüz kocaya varma* işi gerçekleşmemiştir. Üst cümleye göre sonrakilik bildirmektedir.

Aşağıdaki cümleler {-AcAk} isim-fiil ekinin cümledeki işlevlerini örneklendirmektedir:

- (1) *Men [kimge erge baracağımını] özüm bilemen, - dep cavap bere* (Merhan 2008: 146).

'Ben kime kocaya varacağımı bilirim - diye cevap verir.'

- (2) *Mende [getecek boldum]* (Yüce 1992: 88).

'Ben de gidecek oldum.'

Bazı cümlelerde {-AcAk} cümleye öngörüsellik yani tahmin anlamı katmaktadır. Aşağıdaki (3) numaralı cümlede *ölümden kurtulamayacağı* önceden sezilmiştir.

- (3) *[Özün ölümden kurtulamayacağını] his edip Batır ana topurağına tiye: (...)* (Aliyev & Hacıyev 1989: 84).

'Ölümden kurtulamayacağını sezen Batır, ana yurdunun toprağına dokunarak (...)'

5.5. {-AcAKLIK}

{-AcAKLIK} isim-fiil eki {-AcAK} gelecek zaman bildiren isim fiiline +LxK eki getirilerek oluşmuştur. Bu ek Türkiye Türkçesinde {-mA} ekine karşılık gelir.

Aşağıdaki cümle {-AcAKLIK} isim-fiil ekinin işlevini örneklendirmektedir:

(1) [Sıyır, at satıp alacaklı-ın] oylamaga başladı (Benzing 1993: 184).

‘Bir inek ve bir at satın almayı düşünmeye başladı.’

5.6. {-mA}

Kumukçada {-mA}, yaklaşma hâli ile çoğunlukla kullanılır (Pekacar 1996: 229). Kalıcı ad oluşturmayı sağlar. Bayraktar, Ramsted’e dayanarak ekin -me/-ma<m’ fiilden sıfat ya da isim yapan ek’-a sıfat yapma eki <Mo. -ai. olarak açıklamıştır (Bayraktar 2006: 23). Kıpçak dillerinde bulunan {-mA} ekine Kumukçada çok sık rastlanmamaktadır.

Bu örneklerde de görüldüğü üzere {-mA} isim-fiil eki ile oluşturulan yancümle, eş zamanlılık ilişkisi bildirmektedir (Aydemir 2010: 105). (1) numaralı cümlede üst cümle olan başlama işinin ortaya çıkması için yıkama eyleminin de başlaması gerekmektedir. Bu işlev diğer cümlelerde de görülmektedir. Cümlelerde sözdizimsel olarak yancümle dolaylı tümleç görevinde kullanılmıştır.

Aşağıdaki cümleler {-mA} isim-fiil ekinin cümledeki işlevlerini örneklendirmektedir:

(1) Özen yagada oturup, [betin qolun cuvмага] uruna (Aliyev & Hacıyev 1989: 24).

‘İrmak kenarında oturup elini yüzünü yıkamaya başlar.’

(2) Yılan sabancını birden- bir [qısmaga buvmaga] başlay (Aliyev & Hacıyev 1989: 24-26).

‘Yılan köylüyü birdenbire sıkmaya, boğmaya başlıyor.’

(3) *Qorqup ulan [qaçmaga] qaray* (Aliyev & Hacıyev 1989: 24-26).

‘Oğlan korkup kaçmaya çalışır.’

(4) *Yazmaga gerekmen* (Benzing 1993:184).

‘Yazmak mecburiyetindeyim.’

(5) *[Uxlama] süyemen* (Benzing 1993:184).

‘Uyumak istiyorum.’

(6) *Yoldan koxkma yaramay* (Öztürk 1996:88).

‘Yoldan korkmak faydasız.’

5.7. {-mAK}

Kumukçada kullanılan {-mAK} ekini Bayraktar, Ramsted’e dayanarak açıklamaktadır. İsim-fiil eki olan {-mAK} eki *mak/-mek<-m fiilden isim yapma eki* + *-ak* küçülme eki biçimine gelmiştir. Eylemlerin hareket adlarını yapmayı sağlayan fiilimsi ekidir (Bayraktar 2006: 10). Bu ek kalıcı isimler üretme görevini de üstlenmektedir. {-mAK} isim-fiil eki Kıpçak dillerine dayandırılmaktadır. {-mAK} ekine Kumukçada çok sık rastlanmamaktadır.

Aşağıdaki cümlelerde, yancümleleri kurmaya yaran *-mAk* eki, fiillerin hareket ismi olarak kullanılmalarına imkân verir. Bu ek eylemlerden mastar isimleri yapar. (1) numaralı cümlede yancümle nesne görevindedir ve üst cümle eylemi ile yancümle eylemi arasında eşzamanlılık ilişkisi bulunmaktadır. Üst cümle duygu durumu bildiren iste- eylemiyle kurulmuştur.

(1) *Ulan: Şu [qaçmaga] qaray* (Aliyev & Hacıyev 1989: 6).

‘Oğlan: Bu kaçmak istiyor.’

(2) *Sensiz [aşmaga] süyemedim* (Aliyev & Hacıyev 1989: 12).

‘Sensiz yemek istemedim.’

(3) *[Gelmekçi] bola edi* (Benzing 1993:184).

‘Gelmeye karar verdi.’

(4) *'Kitapta buyursa onu, kulakların gesip [başçısına yibermek,] dep wa yibereler.* (Benzing 1993: 187)

'Kitapta onun kulaklarını kesip komutanına göndermeyi buyurur, der ve gönderirler.'

Aşağıdaki cümlede isim-fiil eki cümlenin yüklemine bulunmaktadır.

(5) *Güç bulan etdirip [bolmaqdır] işi.* (Pekacar 2000: 172).

'Güç ile yaptırabilmektir işi.'

5.8. {-İŞ}

Kumukçada {-İŞ} isim-fiil eki çok sık kullanılmamaktadır. Eklendikleri isimlerin nasıl yapıldığını ifade eder. Osmanlıcadan ödünçleme yapıldığı düşünülen isim-fiil ekidir (Benzing 1993: 19). Bu isim-fiil eki fiillerin tarzını belirtmek için kullanılır.

Aşağıdaki (1) numaralı cümlede görüldüğü üzere isim-fiil eki almış olan gel- fiili, {-İŞ} eki sayesinde gelme işinin nasıl yapıldığını belirterek eklendiği fiilin yapılaş şeklini ifade etmektedir.

Aşağıdaki cümleler {-İŞ} isim-fiil ekiyle kurulan cümlelerin işlevlerini örneklendirmektedir:

(1) Xasap-bazarda, tüken-oçarda halini [gelişi]

Axırların Allah tüz etsin, apendi (Pekacar 2012: 1004).

'Kasapta pazarda, dükkânda sokakta şimdiki gelişi,

Ahirlerin Allah düz etsin, Efendi.'

5.8. *eken*

Kumukçada {*eken*}, dolaylılık bildiren koşaç olarak kullanılmaktadır. Ad işlevli yancümlelerin kuruluşunda aktif olarak görev almaktadır. Bu çalışmada {*eken*} morfosentaktik açıdan incelenmektedir. *eken* cümleye geçmiş zaman anlamı katmaktadır. Aydemir, *eken* dolaylılık koşacının cümlelerdeki işlevlerinin keşfedilebilmesi için cümlenin yüklemine kılınış değerinin de bilinmesi gerektiğini ifade etmektedir (Aydemir 2010: 106). (1) numaralı cümlede, yancümlerde kullanılan *olduğunu* ve üst cümlede *bilme* eylemlerinin gerçekleşme zamanı örtüşmektedir. *eken*'in cümleye kattığı geçmiş zaman işlevi cümlede net olarak görülmektedir.

Aşağıdaki cümleler *eken* dolaylılık koşacının cümledeki işlevlerini örneklendirmektedir:

(1) *Men ne bileyim [dünyanı ginnigi ne ekenni?]- dey dev* (Merhan 2008: 108).

'Ben ne bileyim, dünyanın merkezinin neresi olduğunu, der dev.'

(2) *[Qaydan ekenimni] özüm unutğanman* (Merhan 2008: 108).

'Nereli olduğumu (kendim) ben unuttum.'

(3) *Getileyoq da getip sama [qalmağanmı eken], bir qarayıq* (Aliyev & Hacıyev 1989: 20).

'Gerçekten de gitti mi acaba, bir bakalım.'

(4) *Üyrenilmegen yanı köp ekenni esgerme gerek* (Pekacar 2012: 1005).

'Araştırılmayan yanların çok olduğunu hatırlatmak gerek.'

6. BÖLÜM

SONUÇ

Buraya kadar yazılanların gösterdiği üzere Kuzeybatı (Kıpçak) grubunda bulunan Kumukçanın yancümle yapısı birçok Türk dili ile genel olarak benzerlik göstermektedir. Biz bu çalışmanın ilgili bölümlerinde Kumukçanın fiilimsilerle kurulan yancümle oluşumunu eşzamanlı bir bakış açısıyla betimledik. Kumukçanın yancümle oluşumunu sağlayan fiilimsiler, sıkça kullanılan yapılar olarak karşımıza çıkar. Teorik kısımda fiilimsiler ve oluşumunda görev alan yancümle yapıları üzerine çoklu bir bakış açısı kazandırılarak çalışmanın arka planını oluşturduk. Kumukçada isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil olmak üzere üç grupta incelenen bu morfemler, bağımlı yapılar oluşturur ve bu bağımlı yapılar temel cümlede değişik sözdizimsel görevler üstlenirler.

İnceleme kısmı olan üçüncü bölümden itibaren Kumukçanın yancümle yapılarını oluşturan fiilimsi ekleri, cümlelerde üstlendikleri morfolojik, sentaktik ve semantik açıdan incelenmiştir. Çalışmada öncelikle inceleme kısmında fiilimsi ekleri alt başlıklarda verilmiştir. Daha sonra bu ekleri örneklendirecek cümleler verilerek aynı zamanda fiilimsilerin bu cümlelerde yüklendikleri görevler üzerine de analiz yapılmıştır. Öncelikle zarf-fiil ekleri, sekiz alt başlıkta incelenmiştir. Bu eklerin cümlede kazandıkları: sıralama, zamansallık ve sözdizimsel özellikler üzerinde durulmuştur. Daha sonra sıfat-fiiller beş alt başlıkta incelenmiştir. Son olarak, isim-fiiller de dokuz alt başlık altında incelenmiştir. Bu eklerden sıklıkla kullanılan {-GAN}, {-AGAN} morfemleri üzerinde özellikle durulmuştur. Bu bölümlerde verilen örneklerle {-GAN}, {-AGAN} sıfat-fiiliyle ile isim-fiil görevinde kullanılanlar arasındaki fark ortaya konulmuştur. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda bildiğimiz kadarıyla isim-fiil ve sıfat- fiil ekleri arasındaki ayrım ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Bu nokta çalışmamızın özgün tarafını oluşturmuş ve Kumukçada yancümle oluşumunu sağlayan fiilimsilerin sınıflandırması meselesine katkı sağlamıştır.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda cümleler değerlendirilirken görünüş ve kılınış kategorileri de göz önünde bulundurulduğunda fiiller, özellikle anlamsal boyutta daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirilebilecektir. Böylece bugüne kadar yapılan çalışmalarda da görüldüğü üzere Kumukçada fiilimsi ekleri sınıflandırıldıırılırken ortaya çıkan farklılıklar daha derinlemesine incelenmiş olacaktır. Bu alışma bu yönde yazılmış, bugüne kadar yapılmış diğer çalışmalarla kıyaslandığında daha sınırlı bir konuya odaklanan betimleyici bir çalışma olma özelliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. BİLİMSEL ÇALIŞMALAR

- Akerson, F & Özil, Ş. (2015) *Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Cümleler*, Ankara: TDK Yay.
- Alkaya E. (2013) “Kumuk Türkçesinde Edatlar” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara: 177-205.
- Aydemir, İ. A. (2010) *Türkçede Zaman Ve Görünüş Sistemi*, Ankara: Grafiker Yay.
- Bala, M. (1955) “Kumuklar”. *İslam Ansiklopedisi*, c.6, İstanbul.
- Banguoğlu, T. (2004) *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- Bayraktar, N. (2004) *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK Yay.
- Benzing, J. (1993) “Kumuk Türkçesi”, (Çev. İlhan ÇENELİ), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 26, İstanbul: 165 - 188.
- Bozkurt, F. (2012) *Türklerin Dili*, Ankara: Eğitim Kitabevi Yay.
- Comrie, B. (2017) *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi* (çev. İsmail Ulutaş), Ankara: Hece Yay.
- Cristofaro, S. (2003) *Subordination*, New York: Oxford University Press.
- Demir, N. & Yılmaz, E. (2016) *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay.
- Erbay, F. (2012) “Kumuk Türkçesinin Grameriyle İlgili İlk Tespitler”, *TÜBAR-XXXII / 2012-Güz* 60 -71.
- Erenoğlu, N. (2010) “Kumuk Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar”, *Turkish Studies*, c. 5/1, 351-398.

Göğüş B. (1968) “Türkçede Cümlelerin Kuruluşu ve Temel Cümleciğe Bağlanma Şekilleri”, *TDAY Belleten*, 89-142.

Johanson L. (1998) *The Structure of Turkic*, London: Routledge.

Karabulut, F. (2009) “Ad Öbeği Taşınımı Ve Boşluk Kuramı Bağlamında Filimsili Yapıların Adlandırılması ve Sınıflandırılması Meselesi”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildirileri 2007*, İstanbul : İstanbul Kültür Üniversitesi, 261-299.

Kaymaz, Z. (1997) “Kumuklar ve Kumuk Türkçesi”, *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı*, c. 97, 2067–2071.

Kerslake, C. & Göksel A. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar* :Routledge.

Kerimov, İ. (1982) *Кумук Тилни Кучурлу Грамматикасы*, Mahaçkala.

Korkmaz, Z. (2003) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.

Merhan, A. (2008) *Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi*, Ankara: Grafiker Yay.

Pekacar, Ç. (2000) “Kumuk Türklerinin Ansiklopedik Âlimi, Eğitimci, Yazar ve Şair Abusupiyan Akayev” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9, 160-183.

_____ (2007) “Kumuk Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. A.B. Ercilasun), Ankara: Akçağ Yay. 941-1008.

_____ (2011) *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, TDK Yay.

Sebzecioğlu, T. (2004) *Türkiye Türkçesinde Eylemsilerle Kurulan Tümcelerinin Yapısı*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi.

Şimşek, R. (1987) *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.

Tavkul, U. (2005) "Kumuk Türkleri, Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir Çalışma", *Kırım Dergisi*, 13, 29-39.

Tiryaki, Ş. (2012) *Bekir Sıtlı Çobanzade'nin Kumuk Dili Ve Edebiyatı Tedkikleri Adlı Eseri (Metin, İnceleme, Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.

Turan, Ü. D. (2012) "Tümce ve Tümcenin İç Yapısı: Sözcük ve Öbekler", *Genel Dilbilim-I*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay. 143 -176.

Uyanık,O. (2002) "Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi" *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,12, 229-250.

Valin, V. & LaPolla, R. J.(1997) *Syntax*. Cambridge: Cambridge Uni. Press.

[https://bpakman / wordpress/ com](https://bpakman.wordpress.com)

2. ALINTI YAPILAN KAYNAKLAR

Akça, H. (2007) "Kumuk Türkçesi Atasözleri Hakkında Yapılmış Yeni Bir Çalışma", *Gazi Türkiyat*, 1, 193-201.

Aliyev S. & Hacıyev A. (1989) *Qumuq Xalq Yomaqlar*, Mahaçqala.

Nemeth, J. (1913) *Proben der Kumükischen Volksichtung*, Ksz 13, Budapest.

Öztürk, E. (1996) "Kumuk Şairi Şeyit Hanım Alişeva ve Yolda Yır", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 186-89.

Ramstedt, G. J. (1991) *Cumucica and Nogaica*, (Çev. Emine Gürsoy Naskali) Helsinki.

Saraç, C. (2015) "Kumuk ve Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Sözlü İletişim" *Türk Dünyası*, 16, 45-53.

Yüce, N. (1995) "Kumuk Türkçesiyle Tahir ile Zühre", *TDAY Belleten 1992*, Ankara: 81-90.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 04/07/2018

Tez Başlığı: KUMUKÇADA YANCÜMLE TİPOLOJİSİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

04.07.2018

Adı Soyadı: Eylem KUBİLAY
Öğrenci No: N12220725
Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Etik Kurul itina gereği yoktur.

Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES DEPARTMENT**

Date: 04/07/2018

Thesis Title: Typology of Non-finite Clauses in Kumyk

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: Eylem KUBİLAY
Student No: N12220725
Department: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES
Program: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

04.07.2018

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Ethics Board Permıe is not necessary.

Doç.Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 04/07/2018

Tez Başlığı : KUMUKÇADA YAN CÜMLE TİPOLOJİSİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 76 sayfalık kısmına ilişkin, 04/07/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 9'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

04.07.2018

Adı Soyadı: Eylem KUBİLAY
Öğrenci No: N12220725
Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç.Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES DEPARTMENT**

Date: 04/07/2018

Thesis Title : Typology of Subordinate Clauses in Kumyk

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 04/07/2018 for the total of 76 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 9 %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: EYLEM KUBİLAY
Student No: N12220725
Department: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES
Program: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES

04.07.2018

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

(Title, Name Surname, Signature)

